

Univerzita Palackého v Olomouci
Katedra geografie

HUMÁNNÍ GEOGRAFIE 1 – SÍDLA

Distanční studijní opora

Marián Halás
Šárka Brychtová
Miloš Fňukal

Olomouc 2019

Obsah

Obsah.....	3
Úvod.....	5
Vysvětlivky k ikonám.....	6
1 Úvod do geografie sídel, základní pojmy	7
1.1 Úvod do geografie sídel.....	7
1.2 Základní pojmy a klasifikace sídelních jednotek	8
1.3 Vztah administrativně správních jednotek a sídel	11
2 Venkovské osídlení	13
2.1 Vymezení venkovských sídel	13
2.2 Velikostní kategorie venkovských sídel.....	14
2.3 Typy venkovského osídlení	14
2.4 Morfologické typy venkovských sídel	15
2.5 Funkční typy venkovských sídel.....	18
3 Městské osídlení	22
3.1 Definice a vymezení města	22
3.2 Vznik a vývoj měst.....	25
Starověká města	25
Středověká města	27
Novověká města.....	27
3.3 Urbanizace.....	29
3.4 Fáze urbanizace, perspektivy dalšího vývoje měst.....	31
4 Geografie města.....	34
4.1 Vymezení hranice města	34
4.2 Funkce města	36
4.3 Funkční typy měst	37
4.4 Morfologická struktura měst	38
4.5 Funkční struktura měst.....	39
5 Sídelní systém.....	43
5.1 Město a zázemí	43
5.1.1 Hierarchie sídel.....	45
Zipfovo pravidlo pořadí – velikost.....	45
5.1.2 Prostorové rozložení sídel	46
Závěr.....	52
Použité zdroje	53
Profil autora.....	55

Úvod

Vážení studenti, do rukou se Vám dostává distanční studijní opora určená studentům kombinované formy studijního oboru Geografie. Cílem pracovníků katedry geografie je zpracovat studijní opory tak, aby i ve specifických podmínkách „domácí přípravy“ kombinované s pátečními a sobotními tutoriály získali studenti této formy studia stejnou sumu znalostí jako účastníci studia prezenčního. Studium při zaměstnání omezuje možnosti konzultovat nejasné nebo obtížně srozumitelné pasáže textu. Budeme Vám proto vděční, když autory této studijní opory na taková místa upozorníte.

Vysvětlivky k ikonám

Průvodce studiem

Prostřednictvím průvodce studiem k vám promlouvá autor textu. V průběhu četby vás upozorňuje na důležité pasáže, nabízí vám metodickou pomoc a nebo předává důležitou vstupní informaci ke studiu kapitoly.

Příklad

Příklad objasňuje probírané učivo, případně propojuje získané znalosti s ukázkou jejich praktické aplikace.

Úkoly

Pod ikonou úkoly najdete dva druhy úkolů. Buď vás autor vybídne k tomu, abyste se pod nějakou otázkou zamysleli a uvedli svůj vlastní názor na položenou otázku, nebo vám zadá úkol, kterým prověřuje získané znalosti. Správné řešení zpravidla najdete přímo v textu.

Pro zájemce

Část pro zájemce je určena těm z vás, kteří máte zájem o hlubší studium dané problematiky. Najdete zde i odkazy na doplňující literaturu. Pasáže i úkoly jsou zcela dobrovolné.

Řešení

V řešení můžete zkontrolovat správnost své odpovědi na konkrétní úkol nebo v něm najdete řešení konkrétního testu. Váží se na konkrétní úkoly, testy! Nenajdete zde databázi správných odpovědí na všechny úkoly a testy v textu!

Shrnutí

Ve shrnutí si zopakujete klíčové body probírané látky. Zjistíte, co je pokládáno za důležité. Pokud shledáte, že některému úseku nerozumíte, nebo jste učivo špatně pochopili, vraťte se na příslušnou pasáž v textu. Shrnutí vám poskytne rychlou korekci!

Kontrolní otázky a úkoly

Prověřují: do jaké míry jste pochopili text, zapamatovali si podstatné informace a zda je dokážete aplikovat při řešení problémů. Najdete je na konci každé kapitoly. Pečlivě si je promyslete. Odpovědi můžete najít ve více či méně skryté formě přímo v textu. Někdy jsou tyto otázky řešeny na tutoriálech. V případě nejasností se obraťte na svého tatora.

Pojmy k zapamatování

Najdete je na konci kapitoly. Jde o klíčová slova kapitoly, která byste měli být schopni vysvětlit. Po prvním prostudování kapitoly si je zkuste nejprve vyplnit bez nahlédnutí do textu! Teprve pak srovnajte s příslušnými formulacemi autora. Pojmy slouží nejen k vaší kontrole toho, co jste se naučili, ale můžete je velmi efektivně využít při závěrečném opakování před testem!

1 Úvod do geografie sídel, základní pojmy

Cíl

Po prostudování této kapitoly budete umět:

- Charakterizovat geografii sídel a její parciální disciplíny
- Pojmenovat a rozlišit sídelní prostorové jednotky
- Pojmenovat a rozlišit administrativně správní prostorové jednotky

Doba potřebná k prostudování kapitoly: **60 minut**.

Průvodce studiem

V úvodní kapitole z geografie sídel se seznámíte s definicí a základními pojmy geografie sídel. Je poměrně snadno zvládnutelná, ale obsahuje řadu pojmů, jejichž přesný význam si musíte osvojit předtím, než začnete studovat další kapitoly. Budeme rozlišovat mezi sídelními jednotkami a administrativně správními jednotkami. Z administrativně správních nás budou zajímat pouze ty na nejnižší hierarchické úrovni, kde fungují lokální samosprávy.

1.1 Úvod do geografie sídel

Geografie sídel je jednou z tradičních dílčích geografických disciplín. Jak už napovídá její název, objektem jejího zájmu jsou sídla. Geografie obecně studuje nejen rozmístění různých objektů v prostoru, ale zabývá se i tím, jaké jsou jejich vzájemné vztahy, jak se mění v čase a snaží se odvodit příčiny a zákonitosti jejich rozmístění. Proto se geografie sídel nesnaží pouze popsat rozmístění sídel ve světě, ale také např. zjistit:

- jak se sídla vzájemně ovlivňují
- jakou mají sídla funkci
- jak se mění sídla v čase
- jakou mají sídla vnitřní strukturu, jak jsou organizována
- jestli existují nějaké zákonitosti rozložení sídel v prostoru

Otázek, kterými se geografie sídel je samozřejmě mnohem víc, pro základní představu nám ale zcela postačí definice geografie sídel, kterou jsme převzali z práce O. Bašovského a J. Mládka (1989):

Geografie sídel je dílčí geografická disciplína, která zkoumá z časoprostorového aspektu strukturu, vzájemné vztahy a specifické zvláštnosti sídel.

Geografie sídel se zpravidla člení na:

- geografii osídlení (settlement geography): zkoumá sídelní systémy, sídla jsou brána jako vnitřně stejnorodá, zkoumají sevztahy mezi sídly
- geografii města (urban geography): zkoumá vnitřní strukturu měst, morfologické, genetické a sociodemografické znaky, vývoj a problémy měst
- geografii venkova (rural geography): zkoumá venkovské osídlení a jeho problémy, je relativně autonomní disciplínou geografie sídel

1.2 Základní pojmy a klasifikace sídelních jednotek

Základem každého sídla jsou tzv. **usedlosti** (sídelní jednotky, lidská obydlí), tj. prostory trvalého nebo jen občasného pobytu člověka, ve kterých člověk přespává, pracuje nebo přechovává své zásoby. Součástí usedlosti je zpravidla obytný dům, v některých případech (zejména na venkově) i hospodářské budovy a k nim přiléhající hospodářský prostor (dvůr, zahrada).

Usedlosti se vzájemně liší nejen velikostí, tvarem či použitým stavebním materiálem, ale i funkcí, stálostí nebo délkou obývání. Stavební materiál použitý na stavbu usedlosti závisí nejen na účelu stavby a bohatství případně chudobě majitele, ale odrážejí se v něm i tradice, zvyklosti a způsob obživy obyvatel, případně klimatické podmínky. Usedlosti kočovníků jsou zpravidla stavěny z materiálů, které umožňují jejich snadné rozebrání a transport na jiné místo (kůže) případně počítají s přechodným charakterem obydlí (sníh a led u inuitských iglů). Trvalá obydlí bývají stavěna z relativně stálejších materiálů: hlíny, dřeva, kamene, cihel, ve vyspělejších zemích i z panelů, skla, železobetonových konstrukcí, hliníku apod. Z podobných důvodů se liší i velikost usedlosti. Jako velikost usedlosti označujeme v geografii sídel počet rodin, pro které je usedlost určena. Vedle usedlostí jednorodinných či dvurodinných existují i usedlosti hromadné, určené k bydlení většího počtu rodin.

Důležitým pojmem pro identifikaci je samotné **sídlo**. Sídlem rozumíme prostorově oddělenou a trvale osídlenou skupinu lidských obydlí. Každé sídlo má zpravidla vlastní místní pojmenování a je odděleno od ostatních sídel plochami, na kterých lidská obydlí nejsou. Pokud má sídlo menší počet usedlostí, označuje se jako venkovské sídlo, pokud má větší počet usedlostí a splňuje některá další podmínky, označuje se jako město.

Sídlo by mělo být souvisle zastavěno, za přerušení souvislého zastavění se ale nepokládají zahrady patřící k domu a plochy ve veřejném užívání (parky, cesty, hřbitovy, letiště, přemostěné vodní plochy apod.). Za součást sídla se považují i lidská obydlí, která jsou v blízkosti souvisle zastavěné plochy, pokud od ní nejsou dál než 200 m. Vzdálenost 200 m je však jen orientační a nelze ji považovat za závaznou pro všechny země.

Součástí každého sídla jsou:

- obyvatelstvo
- materiální formy, které si obyvatelstvo vytváří (nezahrnují pouze obytné budovy, ale také domy, které neslouží k bydlení (obchody, úřady, sklady, továrny apod.) a různé plochy, které jsou nezbytné k fungování sídla (cesty, parky, zahrady, parkoviště apod.)

Se základními pojmy geografie sídel – usedlost, sídlo, město, venkovské sídlo – jsou často zaměňovány pojmy administrativně správní, zejména pojem obec.

Obec je základní článek administrativního členění státu. Podle zákona č. 128/2000 Sb. o obcích (obecní zřízení) tvoří „základní územní samosprávné společenství občanů“, které „pečuje o všestranný rozvoj svého území a o potřeby svých občanů“. Každá obec je hranicemi oddělena od jiných obcí nebo od území jiných států.

Obec

V České republice obce vyplňují celé území státu s výjimkou pěti tzv. vojenských újezdů. Vojenský újezd je podle zákona o zajišťování obrany České republiky (č. 222/1999 Sb.) „vymezená část území státu určená k zajišťování obrany státu a k výcviku ozbrojených sil“. Újezdy tvoří územní správní jednotky, které nejsou, na rozdíl od obcí, samosprávné, na jejich území neexistují volená zastupitelstva a vnitřní správu vykonává tzv. újezdní úřad, který je zároveň orgánem státní správy i vojenským orgánem. V jeho čele je jmenovaný přednosta, podřízený ministerstvu obrany. Na území újezdů jsou umístěny tzv. vojenské výcvikové prostory, které slouží k zabezpečení polního výcviku Armády České republiky (jejich názvy se ale v některých případech neshodují s názvem vojenského újezdu).

Vojenský újezd

Tab. 1 Vojenské újezdy v České republice

Vojenský újezd	Sídlo újezdního úřadu	Okres	Název vojenského výcvikového prostoru
Boletice	Boletice	Český Krumlov	Boletice
Brdy	Jince	Příbram	Jince
Březina	Vyškov	Vyškov	Dědice
Hradiště	Karlovy Vary	Karlovy Vary	Hradiště
Libavá	Město Libavá	Olomouc	Libavá

Pramen: Uvést původ dat.

Obec se může skládat z jednoho nebo více katastrálních území. Katastrální území vznikla v dnešní podobě na počátku 19. století a slouží k přesné evidenci právních vztahů k půdě, zejména k evidenci vlastnictví.

Obce sice tvoří jednotný celek (jedno obecní zastupitelstvo, obecní rozpočet apod.), mohou však mít několik částí. **Část obce** je evidenční jednotka, která má vlastní název a vlastní označování budov popisnými nebo evidenčními čísly. Části obce nemají vlastní volené orgány samosprávy, zákon o obcích ale umožňuje zřízení tzv. obecního výboru s velmi omezenými pravomocemi. Obec jako celek má zpravidla název totožný s názvem své nejvýznamnější části.

Část obce

Pro část obce se dříve používalo i označení osada. Pojem osada byl ale užíván pouze pro ty části obce, které byly od její hlavní části místně odděleny.

Město

Větší obce mohou obdržet městský statut – pak se označují jako **města**. 24 velkých nebo rozlehlých měst České republiky se označuje jako **statutární města**. Tato města mohou (ale nemusí) rozčlenit své území na menší samosprávné městské obvody nebo městské části s vlastními orgány samosprávy. Územně členěná statutární města uspořádají své vnitřní poměry ve věcech správy města obecně závaznou vyhláškou (statutem).

Příklad / Příklad z praxe

Statutární města jsou Brno, České Budějovice, Děčín, Frýdek-Místek, Havířov, Hradec Králové, Chomutov, Jihlava, Karlovy Vary, Karviná, Kladno, Liberec, Mladá Boleslav, Most, Olomouc, Opava, Ostrava, Pardubice, Plzeň, Přerov, Teplice, Ústí nad Labem a Zlín. Samosprávné městské části nebo městské obvody (s radou MČ nebo MO, na čele se starostou má 8 z nich; MČ anebo MO, které nejsou samosprávné jich má 16 (největší z nich je Olomouc).

Zcela zvláštní postavení má hlavní **město Praha**, jehož správa se řídí zvláštním zákonem, protože Praha je současně obcí i vyšším územním samosprávným celkem (krajem). Podobně jako statutární města se Praha dělí na samosprávné městské části.

Administrativně správní členění státu podléhá neustálým změnám. Obce se mohou slučovat nebo naopak rozdělovat a jejich počet proto není stálý.

Příklad / Příklad z praxe

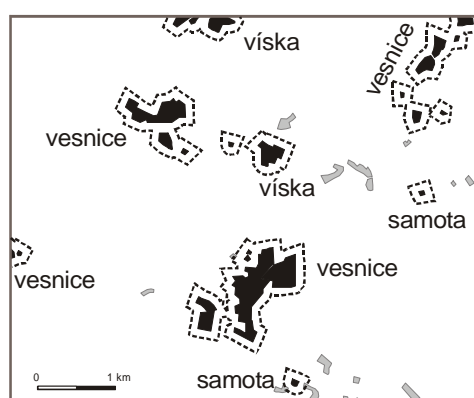
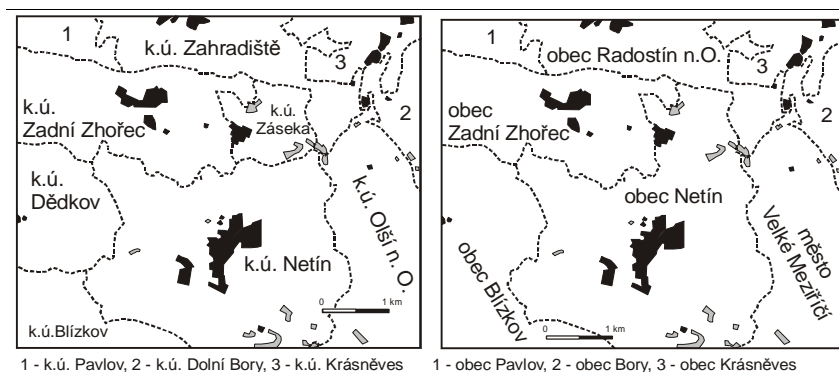
Velkými změnami prošel systém obcí i na území dnešní České republiky. Např. v roce 1961 bylo na našem dnešním území 8 726 obcí, v následujících letech počet výrazně klesal (1970: 7 511, 1980: 4 778, 1990: 4 100), v 90. letech 20. století, kdy došlo k rozdělení některých uměle vytvořených velkých obcí, opět rostl. V roce 2012 se počet obcí na území České republiky pohybuje kolem hodnoty 6 250.

Velké rozdíly ve velikosti a počtu obcí jsou i mezi jednotlivými státy. Česká republika patří mezi státy s nejmenší průměrnou velikostí obcí. V roce 2012 má u nás „průměrná obec“ 1650 obyvatel.

Protože administrativně správní (obce) i územně technické (katastrální území) jednotky nerespektují zcela sídelní strukturu státu, byly v roce 1970 vytvořeny pro statistické účely menší územní jednotky, než jsou katastrální území – tzv. **základní sídelní jednotky** (ZSJ). Byly vymezeny tak, aby zahrnovaly části sídel se stejnou funkcí (obytná, průmyslová, rekreační apod.). Ve vybraných městech se základní sídelní jednotky označují jako **urbanistické obvody** (bývá jich několik), na venkově **sídelní lokality** (s pomínutím samot zpravidla jedno sídlo tvoří jednu sídelní lokalitu). ZSJ nepodléhají žádným administrativním změnám, umožňují proto zkoumání změn osídlení v čase. Pro statistické účely se používají i tzv. **základní územní jednotky** (ZÚJ), které kopírují administrativně správní strukturu státu (jsou definovány jako takové prostorové jednotky, které se pro účely státní správy dále nedělí, tento pojem zahrnuje všechny obce, městské obvody či městské části) a **územní technické jednotky** (ÚTJ, zpravidla totožné s katastrálními územími, jen v případě, kdy je katastrální území rozčleněno hranicemi městského obvodu nebo městské části, je rozděleno na příslušný počet ÚTJ).

1.3 Vztah administrativně správních jednotek a sídel

Pojmy obec a sídlo nejsou totožné. Obce jsou administrativně správní jednotky, sídla jsou útvary vymezené na základě geografických kritérií. Proto může jedna obec zahrnovat i větší počet sídel, naopak některá sídla mohou být rozdělena na větší počet obcí. Přesto v praxi pracují i geografové sídel s obcemi – řada statistických údajů je totiž dostupná pouze pro sídla a tak vlastně i počet sídel v České republice můžeme pouze odhadnout (přesahuje 15 000).

Obr. 1 Vymezení katastrálních území, obcí a sídel v oblasti Netína (okres Žďár nad Sázavou)

Pro zájemce

Úkol / Úkol k zamyšlení

Proč není každé sídlo zároveň obcí?
 Jaký je rozdíl mezi městem v geografickém chápání a v administrativně správním smyslu?
 Najděte ve svém okolí příklady obcí složených z většího počtu sídel, obcí tvořených jediným sídlem případně sídel rozdělených mezi dvě nebo více obcí.

SHRNUTÍ

Geografie sídel

- je dílčí geografická disciplína, která zkoumá z časoprostorového aspektu strukturu, vzájemné vztahy a specifické zvláštnosti sídel. Je jednou z tradičních dílčích geografických disciplín a zkoumá nejen rozložení sídel v prostoru a čase, ale i jejich funkci, vnitřní organizaci, zákonitosti jejich rozložení a jejich vzájemné vztahy.

Usedlost

- je prostor trvalého nebo jen občasného pobytu člověka
- může být stálá nebo stěhovavá
- může být obývána trvale, sezónně nebo občasně

Sídlo

- je prostorově oddělená a trvale osídlená skupinou lidských obydlí
- sídla se dělí na venkovská sídla a města

Osídlení

- je rozmístění lidských sídel v krajině.

Obce

- jsou územní samosprávné jednotky
- skládají se z jednoho nebo více katastrálních území
- mohou se členit na části (eventuelně městské obvody)
- mohou zahrnovat i větší počet sídel nebo naopak jen část sídla

Kontrolní otázky a úkoly

1. Co všechno můžeme zkoumat v rámci geografie sídel?
2. Vysvětlete pojmy: sídlo, obec, osídlení.
3. Co jsou katastrální území, k jakým účelům se používají?

Pojmy k zapamatování

Geografie sídel, geografie osídlení, geografie města, geografie venkova; usedlost, sídlo, osídlení; obec, katastrální území, část obce, urbanistický obvod, sídelní lokalita

2 Venkovské osídlení

Cíl

Po prostudování této kapitoly budete umět:

- Charakterizovat venkovská sídla
- Rozlišovat venkovská sídla podle morfologických znaků
- Rozlišovat venkovská sídla podle funkce

Doba potřebná k prostudování kapitoly: **60 minut**.

Průvodce studiem

Venkov je zajímavý a pro mnohé lidi nacházející se v časovém shonu a stresu určitě i atraktivní. V této kapitole se seznámíte se základní charakteristikou venkovských sídel. Je poměrně snadná a nenáročná na představivost nebo logické myšlení. Je ale bezpodmínečně nutné, abyste už měli osvojené pojmy z předchozí kapitoly.

2.1 Vymezení venkovských sídel

Za **venkovská sídla** jsou v tradičním pojetí pokládána sídla, ve kterých se převážná většina obyvatelstva žije zemědělstvím. Nezáleží přitom na tom, jestli obyvatelé venkova produkují zemědělské výrobky pro vlastní potřebu, nebo je dodávají na trh. Někteří autoři zahrnují mezi venkovskou formu osídlení i prvotní sídelní formy osídlení předzemědělského obyvatelstva (autarkické hospodářství).

V současnosti se však pojmu vesnice, venkovské osídlení nebo venkov používá pro všechna sídla, která nejsou městy bez ohledu na to, že obyvatelstvo většiny takových sídel už ztratilo jakékoliv spojení se zemědělskou výrobou. Venkovská sídla nezemědělského charakteru mají často obdobný vnější vzhled jako sídla se zemědělskou funkcí, protože vnější formy sídla mají značnou setrvačnost a mnohdy odrážejí jeho dřívější funkce. Podobná sídla jsou některými geografy označována jako sídla přechodného charakteru. Pro venkovská sídla a sídla přechodného charakteru se pak v tomto případě používá souhrnné označení neměstská sídla.

Venkovská sídla jsou mimořádně rozmanitá co do velikosti i vnější podoby. Zpravidla se skládají z obytných budov, hospodářských budov a zemědělsky obdělávaných ploch. Podstatnou část zemědělské půdy patřící k sídlu tvoří tzv. plužina.

Plužina zahrnuje veškerou ornou půdou patřící k sídlu a také louky, pastviny a lesy, které se nacházejí v souvisle rozparcelované ploše polí.

Venkovská sídla

2.2 Velikostní kategorie venkovských sídel

Venkovská sídla se tradičně dělí na tři velikostní kategorie podle rozdílného počtu usedlostí tvořících sídlo - samoty, vísky a vesnice (vsi).

Samota je izolované obydlí, které má značný odstup od jiných obydlí. Území mezi samotou a nejbližšími domy nesmí být vyplněno plochami bezprostředně příslušejícími k domu (dvory, zahrady), ale musí ho tvořit plochy jiného hospodářského využití (les, louka, pole). Zpravidla jsou za samoty pokládány i skupinky 2 nebo 3 usedlostí (někteří autoři uvádějí i 5, případně limitují samotu počtem obyvatel nižším než 10).

Víska je seskupení 4 – 15 (podle některých autorů 20) usedlostí.

Vesnice (ves) je tvořena větším počtem usedlostí.

2.3 Typy venkovského osídlení

Podle četnosti výskytu samot (případně vísek) v krajině a podle vzájemného poměru mezi samotami a vesnicemi rozlišujeme dva základní typy venkovského osídlení: seskupené a disperzní.

Seskupené osídlení

Pro **seskupené osídlení** je charakteristická naprostá převaha vesnic, zatímco disperzní (rozptýlené) osídlení tvoří převážně samoty a vísky, které jsou vzájemně odděleny rozlehlými plochami luk, polí a pastvin (u nás např. v oblasti Beskyd a Bílých Karpat - tzv. kopanice).

Vytvoření seskupeného nebo rozptýleného osídlení je podmíněno řadou faktorů, zejména podmínkami prostředí a hlavně socioekonomickými činiteli. Ke vzniku seskupeného osídlení přispívá zejména nížinná poloha, dobrá kvalita půdy (která vede ke snaze zastavět co nejmenší a pokud možno nejméně kvalitní část půdy) a v sušších oblastech i výskyt zdrojů vody. Ze socioekonomických faktorů je nejdůležitějším faktorem podmiňujícím seskupené osídlení společné hospodaření obyvatel sídla (v minulosti např. trojpolní systém) a obranné důvody (lepší možnost obrany při nájezdech nepřátel).

Disperzní osídlení

S **disperzním osídlením** se setkáváme především v horských oblastech s členitým reliéfem a málo úrodnými půdami. Ze socioekonomických faktorů je podmiňuje hlavně individuální způsob hospodaření (např. pastervecký chov dobytka) a případně i kočovný způsob života.

Struktura osídlení se může měnit v čase: v některých územích, např. v Maďarsku, bylo území mezi původními seskupenými vesnicemi dodatečně zastavěno samotami (tzv. **vložená disperze**), výjimečně, např. ve středním Švédsku, může dokonce být původní seskupené osídlení zcela nahrazeno disperzním (tzv. **sekundární disperze**).

V České republice jednoznačně převládá seskupené osídlení, které převládá na území osídleném do konce 13. století (tzv. staré sídelní území). Rozptýlené osídlení se vyskytuje pouze ve vyšších nadmořských výškách v území osídleném až po 13. století (tzv. mladé sídelní území), tj. v menší míře v českém pohraničí, hojněji v Bílých Karpatech a na Valašsku.

2.4 Morfologické typy venkovských sídel

Charakteristika sídel podle počtu usedlostí, kterou jsme uvedli výše, je značně formální. Mnohem rozšířenější je dělení venkovských sídel na tzv. **půdorysné typy** (byly vytvořeny na základě vnější podoby venkovských sídel a na základě jejich stavebního vývoje) případně na **funkční typy** (na základě jejich převažující funkce – viz další podkapitola).

Vnější podoba (fyziognomie) venkovských sídel je závislá na ekonomické činnosti, sociálním postavení a majetkových poměrech jejich obyvatel, odráží se v ní ale ve velké míře i příslušnost k určité kulturní oblasti a přírodní podmínky.

Fyziognoiii venkovských sídel zpravidla hodnotíme podle jejich nárysu a půdorysu. **Nárysem** rozumíme rozdíly ve vertikálním členění budov (výška, počet podlaží, členění stěn, tvar střechy, apod.), **půdorysem** pak rozdíly v uspořádání budov a plužiny.

Nárys, především však půdorys vykazují značnou setrvačnost v čase a mění se změnami funkce sídla či se změnami životní úrovně jejich obyvatel s jistým zpožděním. Při různých přestavbách dochází častěji ke změně nárysu budov – např. zvýšení počtu podlaží – než ke změně jejich půdorysu, protože zpravidla zůstává i po přestavbě nebo nové stavbě na místě starého domu zachována orientace vzhledem k okolním domům, komunikaci či návsi.

Hodnocení půdorysu venkovských sídel se zaměřuje na zkoumání:

- půdorysného uspořádání jednotlivých usedlostí (tvar a vzájemná poloha obytných a neobytných částí usedlostí, tvar dvora apod.)
- půdorysného uspořádání sídla jako celku (jaké je uspořádání usedlostí a plužiny a jaká je jejich poloha vzhledem k návsi)

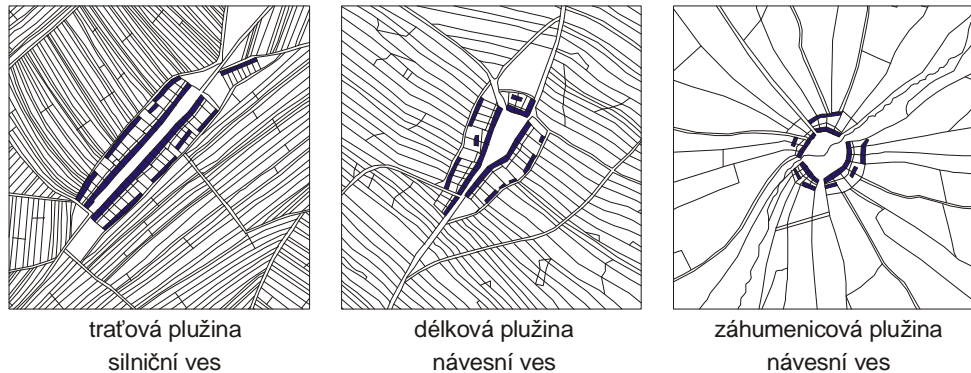
Podle půdorysného uspořádání budov v sídle se rozlišují dva základní typy půdorysu: **soustředěný**, kdy jsou jednotlivé usedlosti postaveny těsně vedle sebe, nebo **řadový**, kdy jsou jednotlivé usedlosti v nevelkých vzdálenostech od sebe, jsou ale vzájemně odděleny dvory nebo zahradami.

Plužina má také několik typů, které se většinou řadí do dvou skupin: pravidelné a nepravidelné typy plužiny. Základní pravidelné typy jsou:

- **Traťová plužina**, ve které je veškerá obdělávaná plocha patřící k sídlu rozdělena do několika velkých částí – tzv. tratí (niv). Traťe jsou dále děleny na rovnoběžné pásy polí různých majitelů. Při vymezování tratí se vycházelo z úrodnosti půdy, každá trať jí má přibližně stejnou. Historicky je traťová plužina důsledkem trojhonného hospodaření, kdy byla celá trať obdělávána společně a kdy ke každé usedlosti patřilo v každé trati pole určené k osetí ozimem, jařinami a určené na úhor.
- **Záhumenicová plužina** byla rozdělena tak, že ke každé usedlosti patřil pás polí táhnoucí se od usedlosti až k hranici plužiny. U řadových vsí měly jednotlivé záhumenice (lány) přibližně stejnou šířku, u návěsních vsí se klínovitě rozšiřovaly (tzv. radiální záhumenice). Celá záhumenice měla stejného majitele jako příslušná usedlost.

Typy plužin

- **Délková plužina** je přechodným typem plužiny: část plužiny je rozdělena na záhumenice, zbývající část pak na nepravidelné úseky, které jsou zpravidla dále členěny na pásy polí.

Obr. 2 Pravidelné typy plužiny

Mezi nepravidelné typy plužiny patří:

- **Úseková plužina**, která je charakteristická nepravidelnými úseky (bloky) polí, které jsou často ještě dále rozděleny na rovnoběžné pásy polí. Toto rozdělení připomíná traťovou plužinu, na rozdíl od ní ale vznikalo postupně a je méně pravidelné.
- **Plužina scelených úseků** je charakteristická pro některé formy rozptýleného osídlení. Vyznačuje se nepravidelnými bloky zemědělské půdy patřící jednotlivým usedlostem, které jsou obklopeny svými polnostmi.

Příklad / Příklad z praxe

Vzhled plužiny většiny venkovských sídel v České republice se radikálně změnil v průběhu kolektivizace zemědělství v 50. a 60. letech 20. století a v důsledku pozdějších technicko-hospodářských úprav pozemků. Původní mozaikovitě rozmístěná políčka různých majitelů osázená nebo osetá odlišnými plodinami byla scelena do rozsáhlých bloků se shodným zemědělským využitím. Původní charakter plužiny však zůstal zachován v majetkově-právních vztazích (např. na katastrálních mapách).

Klasifikací půdorysu venkovských sídel existuje celá řada. Komplexnější charakter má tzv. **geneticko-morfologická klasifikace půdorysu**, která se opírá jak o charakter půdorysu, tak jeho vývoj v čase a oblast rozšíření.

Z tohoto hlediska lze vyčlenit podle stupně uspořádanosti půdorysu a plužiny dva základní typy půdorysu: pravidelné a nepravidelné. Pravidelné typy půdorysu svědčí o plánovitém založení sídla podle určitého plánu. Sídla s nepravidelným půdorysem se vyvíjela postupně a proto je jejich fyziognomie mnohem více ovlivněna lokálními přírodními i kulturními vlivy a jejich dělení na typy je proto obtížnější než u vsí majících pravidelný půdorys.

Základní **pravidelné půdorysné typy vesnic** jsou:

Typy vesnic

- silniční vsi
- návesní vsi
- řadové vsi
- lesní návesní vsi

Silniční vsi jsou venkovská sídla, ve kterých mají usedlosti soustředěný půdorys a jsou uspořádány těsně vedle sebe podél místní komunikace (ulice). Domy tvoří zpravidla souvislou domovní frontu po obou stranách ulice, jen zřídka je zástavba jednostranná.

Silniční ves

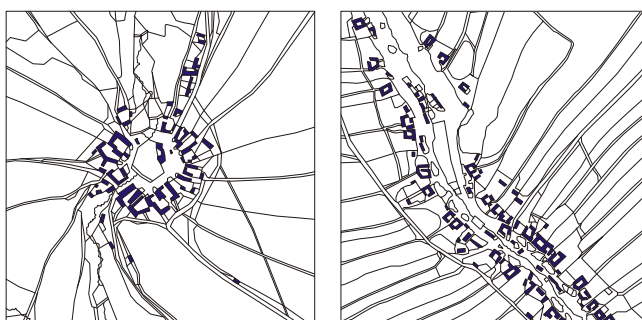
Silniční půdorys může být **jednoduchý**, kdy jsou domy uspořádány podél jediné komunikace, nebo **složitý**, jsou-li domy postaveny podél několika vzájemně se křížujících nebo propojených komunikací.

Silniční vsi mají nejčastěji traťovou plužinu, u méně pravidelných typů i plužinu úsekovou. Silniční vsi jsou v České republice typické pro tzv. staré sídelní území, zejména pro oblast moravských úvalů, značně rozšířené jsou ale i v dalších evropských zemích (Maďarsko, jižní Polsko, Německo, Francie).

Hlavním znakem **návesních vsí** je výrazná náves pravidelného (oválného, kruhového, čtyřúhelného) nebo nepravidelného tvaru, kolem které jsou seskupeny jednotlivé usedlosti. Domy bývají na náves obráceny štítovou stranou, méně často stranou okapovou (např. na Hané). Náves byla původně volná, v řadě případů ale byla druhotně zastavěna, nejčastěji budovami nezemědělského charakteru (kostel, škola, požární zbrojnice).

Návesní ves

Návesní vsi mají nejčastěji traťovou nebo úsekovou plužinu a vyskytují se na starém sídelním území, zejména v Čechách a na střední Moravě.

lesní návesní ves

řadová ves

Obr. 3 Lesní návesní a řadová ves

Řadové vsi jsou tvořeny dvěma (někdy však pouze jednou) řadami usedlostí, které jsou volně seřazeny podél cesty nebo potoka, štítové usedlosti nebývají orientovány jedním směrem. Podle toho, jestli řadová ves prochází celou plužinou, rozdělujeme řadové vsi na dlouhé řadové vsi (též lesní lánové, řada usedlostí prochází celou plužinou) a krátké řadové vsi (opačný případ).

Řadová ves

Dlouhé řadové vsi mají zpravidla záhumenicovou plužinu, **krátké řadové vsi** pak plužinu délkovou. V České republice jsou řadové vsi typické pro nové sídelní území – severní Čechy (dlouhé i krátké řadové vsi), pro severní Moravu (dlouhé řadové vsi) a východní Moravu (krátké řadové vsi).

Lesní návesní ves

Lesní návesní vsi jsou podobné návesním vsím, na rozdíl od nich se však vyskytují na novém sídelním území a jednotlivé usedlosti jsou seřazeny kolem okrouhlé nebo oválné návsi zcela volně. Od klasických návesních vsí se také odlišují radiální záhumenicovou plužinou. V České republice jsou typické pro Českomoravskou vrchovinu, vyskytují se ale i v jihovýchodním i jihozápadním pohraničí Čech.

Vedle uvedených čtyř základních pravidelných půdorysných typů jsou některými autory též vyčleňovány vsi řetězové a návesní silniční. Vsi řetězové (valašské řadové, častěji považovány za podtyp vsí řadových), které mají obytné a hospodářské budovy seskupeny do menších skupinek, které jsou nepravidelně seřazeny podél potoka nebo cesty. **Návesní silniční vsi** jsou přechodným typem mezi návesní a silniční vsí. Hlavní komunikace se v nich zpravidla ve střední části vesnice rozestupuje a vytváří tzv. nepravou návěs. Zvláštním druhem vesnic jsou též tzv. **raabisační vsi**, které vznikaly v průběhu 18. století parcelací rušených panských velkostatků. Vyznačují se mimořádnou pravidelností uspořádání usedlostí i dělení plužiny, zpravidla mají půdorys silniční nebo řadový.

Hromadný půdorys vsi

Nejčastějším **nepravidelným půdorysným typem** jsou **vesnice s hromadným půdorysem**, které se vyznačují usedlostmi nakupenými náhodně, nepravidelně, bez zřejmého plánu. Tyto vsi zpravidla vznikaly postupným rozrůstáním velmi malých vesnic. Vyskytují se častěji v novém sídelním území, v menší míře jsou ale zastoupeny i ve starém sídelním území roztroušeně mezi ostatními půdorysnými typy. Plužina vesnic s hromadným půdorysem je nejčastěji úseková nebo traťová, mohou se ale vyskytnout i ostatní typy plužiny.

Dvorcový půdorys vsi

Dvorcový půdorys je půdorysným typem disperzního osídlení, tj. je tvořen navzájem izolovanými usedlostmi nepravidelně rozmístěnými po katastru. Pro disperzní osídlení je typická plužina scelených úseků. V České republice se vsi s dvorcovým půdorysem vyskytují hlavně na moravsko-slovenském pomezí, často v kombinaci s řadovou vsí v jednom katastrálním území.

2.5 Funkční typy venkovských sídel

Původní funkcí prakticky všech venkovských sídel byla **zemědělská funkce**, která výrazně ovlivnila jejich půdorysné uspořádání ale i celkový vzhled. Čistě zemědělský charakter si ale venkovská sídla zachovala pouze v nejzaostalejších zemích. Ve vyspělejších zemích ztratila mnohá venkovská sídla pronikáním průmyslu nebo městského způsobu života svůj původně zemědělský ráz a získala vedle zemědělské funkce i funkce další (např. obytnou, průmyslovou, služeb). V našich podmínkách převažuje funkce obytná – obyvatelé venkova dojíždějí za prací do blízkých i vzdálenějších měst a na vesnicích pouze bydlí.

„Nezemědělské“ funkce venkovských sídel se odlišují podle toho, jestli sídlo leží v zemědělských nebo průmyslových oblastech, výrazně je ale formuje i ekonomický rozvoj oblastí, ve které se nachází.

V **zemědělských oblastech** mají především **obytnou funkci** a **funkci služeb**. V oblasti se seskupeným osídlením se v těchto sídlech koncentrují především služby nejnižších řádů - základní škola, obchod s potravinami. V zemědělských oblastech s disperzním osídlením, kde jsou jednotlivé farmy od sebe značně vzdáleny, jsou naopak vybaveny i službami vyššího řádu. Jsou to zpravidla sídla s nízkým počtem obyvatel a obchody, škola, kostel, poštovní úřad, hotel a další zařízení služeb jsou v nich seskupené kolem jedné nebo dvou ulic. Tato střediska často vznikají na křižovatkách silnic a u železničních stanic. V oblastech, v nichž převažují primitivnější způsoby zemědělství (rozvojové země), mají „nezemědělská“ venkovská sídla charakter tržních osad, tj. větších vsí s pravidelnými trhy, na něž přichází obyvatelstvo ze širokého okolí.

Odlisný charakter mají přechodná sídla v **průmyslových oblastech**, u nichž se výrazněji projevuje **funkce obytná**, případně i průmyslová. Vyznačují se vysokou vyjížděnkou bydlícího obyvatelstva za prací do okolních center. U těchto sídel převažuje obyvatelstvo zaměstnané v nezemědělských odvětvích a větší počet pracujících mimo místo bydliště. Obce tohoto typu jsou velmi četné v zemích s vysokým stupněm urbanizace. Od vsí obytného charakteru musíme odlišit venkovská sídla s dílčí **průmyslovou funkcí**. Jsou to venkovská sídla, v nichž je lokalizován menší průmyslový závod, např. těžebního nebo zpracovatelského průmyslu. Hojně jsou v zemích s disperzí průmyslu do velkého počtu středisek (Česká republika, Švédsko).

Poměrně málo četná jsou venkovská sídla s významnější kulturní, rekreační nebo jinou speciální funkcí. Patří sem sídla, u nichž jsou umístěna zařízení specifických služeb, jako jsou např. školy s internáty, vědecké ústavy, rekreační objekty, léčebné ústavy.

Na základě vzájemného poměru obyvatelstva bydlícího a pracujícího v obci a obyvatelstva vyjíždějícího za prací mimo místo bydliště se venkovské obce často dělí na tři základní typy:

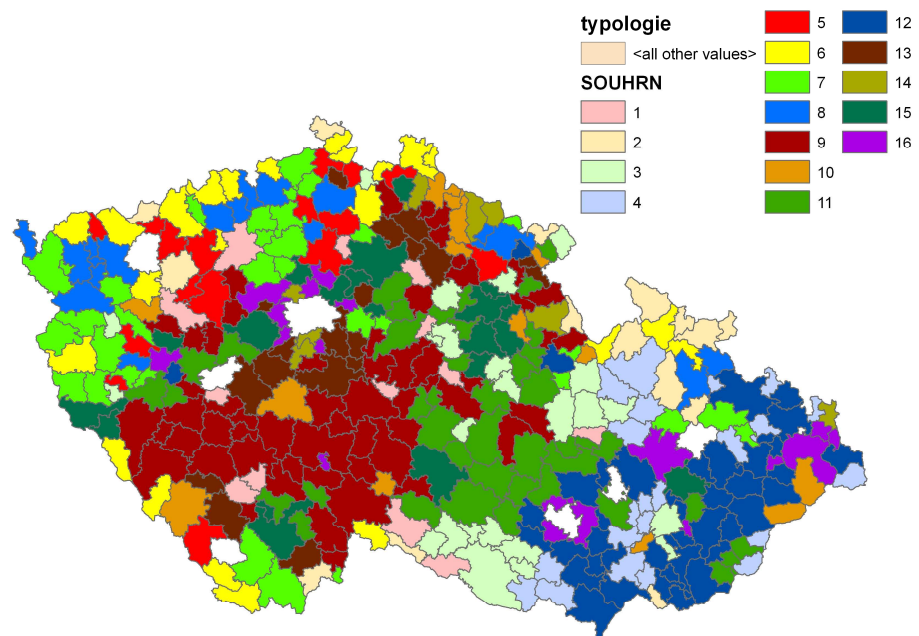
- výrobní obce
- obytné obce
- výrobně obytné (smíšené) obce

Do skupiny **výrobních obcí**, tj. obcí s rozhodující ekonomickou aktivitou, řadíme obce, u nichž většina ekonomicky aktivních obyvatel pracuje v místě bydliště. **Obytné obce**, tj. obce bez vlastní ekonomické aktivity, jsou obce, u nichž většina ekonomicky aktivních obyvatel vyjíždí za zaměstnáním do okolních středisek. Obce, které mají zhruba vyrovnaný poměr mezi vyjíždějícími a pracujícími v místě bydliště, řadíme do skupiny **obcí výrobně obytných**.

Typologie venkova

Komplexnější typologii venkovského prostoru České republiky sestrojili R. Perlín a S. Kučerová (2009). Český venkov rozdělili do 16 typů (obr. 18), z nichž nejvíce prostorově rozšířených je pět typů:

- typ 9 (57 o. o. POÚ): **vnitřní periferie**, charakteristika – výskyt v Čechách, nižší nezaměstnanost, malé obce, lokalizace druhého bydlení, sociální stabilita na nízké úrovni
- typ 12 (40 o. o. POÚ): **jižní Morava**, charakteristika – větší municipality, větší intenzita technické a dopravní infrastruktury, velmi dobrý lidský kapitál
- typ 8 (18 o. o. POÚ): **slabší strukturálně postižené regiony**, charakteristika – vyšší úroveň nezaměstnanosti, slabší lidský kapitál, nižší kvalifikovanost obyvatel
- typ 16 (17 o. o. POÚ): **suburbánní oblasti**
- typ 10 (14 o. o. POÚ; i typ 14): **rekreační funkce**

Obr. 4 Typologie venkovských obcí

Pro zájemce

Úkol / Úkol k zamyšlení

Které důvody mohou vést ke vzniku seskupeného nebo disperzního osídlení, jaké výhody a nevýhody přináší tyto typy osídlení obyvatelům?
Mění se plužina venkovských obcí v čase, jak ji ovlivnila například kolektivizace v 50. letech 20. století?
Pokuste se zařadit venkovské sídlo, které dobře znáte, do půdorysného typu, jakou má plužinu?

SHRNUTÍ

Venkovská sídla

- všechna sídla, která nejsou městy
- zahrnují usedlosti, hospodářské budovy a plužinu

Velikostní kategorie venkovských sídel:

- samoty (1 – 3 usedlosti)
- vísky (4 –15 usedlostí)
- vesnice (16 a více usedlostí)

Typy venkovského osídlení:

- seskupené (vesnice, v nížinách, na kvalitní půdě, ve starých sídelních oblastech)
- disperzní (rozptýlené samoty a vísky, v horách, na nekvalitní půdě)

Typy venkovských sídel podle půdorysu a plužiny:

- pravidelné typy (silniční vsi, návesní vsi, řadové vsi, lesní návesní vsi)
- nepravidelné typy (vesnice s hromadným půdorysem, dvorcový půdorys)

Typy venkovských sídel podle funkce:

- výrobní (zemědělské, průmyslové, služeb)
- obytné
- výrobně obytné

Kontrolní otázky a úkoly

1. Čím se liší tradiční a nové vymezení venkovských sídel?
2. Jakými způsoby může vzniknout disperzní osídlení?
3. Jaké znáte půdorysné typy venkovských sídel, jaké jsou jejich hlavní znaky?

Pojmy k zapamatování

Venkovská sídla, samota, víska, vesnice, plužina; seskupené a disperzní osídlení, morfologické typy venkovských obcí – pravidelné, nepravidelné

3 Městské osídlení

Cíl

Po prostudování této kapitoly budete umět:

- Srovnat a zhodnotit jednotlivé kritéria pro vymezení měst
- Přiblížit historický vývoj měst
- Popsat proces urbanizace a jeho fáze a dopady na současná města

Doba potřebná k prostudování kapitoly: **60 minut**.

Průvodce studiem

Města utvářejí jakési póly městského systému a formují jeho celkovou prostorovou distribuci. V této kapitole se zaměříme na definici a kritéria pro vymezení měst. Přejdeme i vývojem městských systémů od starověku až po současnost s důrazem na urbanizační procesy. Vnitřní struktura měst bude řešena v samostatné kapitole zaměřené na geografii města.

3.1 Definice a vymezení města

Města jsou sídla nezemědělského charakteru s určitými specifickými znaky, která se liší od venkovských sídel především svými funkcemi. Vzhledem k rozmanitosti forem městských sídel a značným regionálním rozdílům není možné vypracovat všeobecně akceptovatelnou definici města, která by platila jak pro různé etapy vývoje měst, tak pro všechny oblasti světa. Vymezení pojmu města je tedy značně obtížné, např. Fridrich Ratzel je v roce 1882 definoval jako „husté soustředění lidí a domů pokrývající plochu značné velikosti, umístěné v uzlu důležitých obchodních cest“, Hans Dörries píše v roce 1930 o sídlech, která se odlišují od vesnic „více-méně uspořádaným tvarem soustředěným okolo jasně odlišitelného jádra a velmi diferencovanou plochou složenou z velmi různorodých částí“. Značnou subjektivitu pojmu město asi nejlépe akcentuje definice, kterou vyslovili Jacqueline Beaujeu-Garnierová a Georges Chabot v roce 1963: „V každé zemi je město to sídlo, v kterém se obyvatelé příslušné země cítí být ve městě“.

Přestože geografové dosud nevytvořili jednotnou definici pojmu město, shodují se v tom, že každé sídlo, které má být považováno za město, musí splňovat jisté požadavky na vnější vzhled (tzv. **vnější znaky města**) a na vlastnosti a chování svých obyvatel (tzv. **vnitřní znaky města**). Přehled nejčastěji uváděných znaků města podává tab. 10.

Tab. 10 Hlavní znaky města

Znaky města

Vnější znaky	<ul style="list-style-type: none"> ▪ soustředěný půdorys ▪ existence uzavřeného a zřetelného jádra ▪ větší počet neobývaných budov (továrny, úřady, kostely apod.) ▪ funkční diferenciacie zastavěné plochy (obytná část, průmysl apod.)
Vnitřní znaky	<ul style="list-style-type: none"> ▪ vysoký stupeň koncentrace obyvatelstva ▪ různorodost hospodářských činností a městských funkcí ▪ plně vyvinutá středisková funkce města

Konkrétní hodnoty jednotlivých ukazatelů charakterizujících základní znaky města však nelze přesně určit. V jednotlivých zemích a oblastech jsou totiž závislé na charakteru a struktuře osídlení, na stupni urbanizace a na celkové hospodářské a kulturní úrovni daného území. Zatímco v zaostalých a chudých oblastech nebývá problém odlišit venkov od měst, ve vyspělých bohatých zemích se **rozdíly mezi venkovskými a městskými sídly rychle stírají**. Protože v praxi nelze posuzovat každé sídlo samostatně, je v takových případech nutno vypracovat vhodnou metodu pro vymezování městského a venkovského sídla. Nejčastěji jsou pro vymezení měst používané tyto kritéria:

- administrativně právní kritéria
- statistická (velikostní) kritéria
- kritéria fyziognomie
- kritéria funkce
- kritéria „městského života“

Mezi tradiční kritéria sloužící k vymezení měst patří **administrativně právní hledisko**. Podle něj byla v minulosti považována za města ta sídla, která obdržela městská práva, v současnosti v České republice pak obce, které mají městský statut (jejich občané volí v komunálních volbách zastupitelstvo města). Až do roku 1939 se u nás se z právního hlediska odlišovaly 3 kategorie obcí – vedle měst a vsí existovala i kategorie **městysů** (malých měst), v některých evropských zemích se podobné členění obcí udrželo dodnes.

Kritéria vymezování měst

Městské právo mělo podobu řady privilegií (práva trhu, hradeb, mýta, várečné právo) udělovaných králem (královská města, horní města), církví nebo šlechtou (poddanská města). Podle dnešní právní úpravy může městský statut udělit obcím, které mají více než 3000 obyvatel, předseda Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky po vyjádření vlády.

Příklad / Příklad z praxe

Uvedená právní úprava neznamená, že všechna města v České republice limit 3000 obyvatel splňují. Řada menších obcí získala městský statut ještě v době starší právní úpravy, která nebyla v požadavcích na počet obyvatel tak přísná. Mnohá města nově vyhlášená v 90. letech 20. století nemají ani 2000 obyvatel. Naopak 40 obcí nad 3000 obyvatel dnes není městem. Počet měst v České republice se pohybuje kolem hodnoty 600, nejmenším městem je Přebuz, který nemá ani 80 obyvatel, největším venkovským sídlem je Jesenice se 6300 obyvateli.

Města, která získala městská práva ještě před vznikem Československa, bývají často označována jako historická města. Mnohdy je toto označení vztahováno i na obce (případně i sídla), která v současnosti již městský statut nemají. Tato sídla si většinou uchovala vnější vzhled města a v některých případech i označení „Město“ přímo v názvu – např. Město Albrechtice, Staré Město pod Landštejnem, nebo Město Libavá, jinak ale ztratila většinu městských funkcí. Nejčastěji se jedná o bývalá horní města, která upadla po vytěžení ložisek kovů.

Příklad / Příklad z praxe

Uvedená právní úprava neznámá, že všechna města v České republice limit 3000 Zmíněné obce jsou z administrativně-právního hlediska venkovskými obcemi. Přesto se některé z nich svévolně označují na vlastních propagačních materiálech nebo v tiskovinách jiné než úřední povahy také za města – např. údajně „nejmenší město“ České republiky Rabštejn pod Střelou (podle administrativně právního hlediska dokonce ani není obcí, ale jen část města Manětín).

Administrativně-právní hledisko je výhodné svojí jednoznačností, na druhou stranu však ne vždy přesně odráží skutečné funkce a charakter sídla, protože vykazuje značnou setrvačnost. Odebrání městských práv resp. městského statutu tak zpravidla následuje až řadu let poté, co příslušné sídlo upadlo a ztratilo městský charakter, zároveň však sídla, která díky rozvoji dopravy, průmyslu nebo služeb získala jednoznačně městský charakter, získávají městský statut s různě dlouhou prodlevou.

Přesnějším kritériem vymezení města je **statistické hledisko**, které vychází z počtu obyvatel sídla, případně z počtu obyvatel v kombinaci s jinými přesně měřitelnými znaky (podíl zaměstnaných v jednotlivých sektorech, vybavenost sídla atd.). Statistická kritéria slouží nejen k vymezení měst, ale i ke stanovení počtu a podílu městského obyvatelstva v jednotlivých zemích.

Již v 19. století doporučil mezinárodní statistický kongres ve Vídni, aby byla za města považována sídla s 2000 a více obyvateli, pokud těchto 2000 obyvatel žije v jádru nebo hlavní části (chef-lieu) sídla, jestliže se skládá z více částí, a navíc v zemědělství pracuje maximálně 25 % obyvatel.

Jiné doporučení přijala ekonomická komise OSN: za města by měla být považována sídla s více než 10 000 obyvatel za podmínky, že v nich z ekonomicky aktivního obyvatelstva pracuje v zemědělství maximálně 20 % obyvatel.

Mezní hodnoty počtu obyvatel nejsou bohužel celosvětově použitelné: pro některé země jsou příliš vysoké (skandinávské země), pro jiné příliš nízké (Maďarsko, Japonsko). Proto si mnohé země zvolily často naprosto odlišná statistická kritéria vymezující městské a venkovské osídlení. Např. minimální počet obyvatel města je na Islandu 200 osob, v Dánsku nebo Švédsku 250 osob, v Albánii 400 osob, v Rakousku a Rusku 5 000 osob, v Japonsku dokonce 30 000 osob.

Statistická kritéria vymezení měst jsou často poměrně komplikovaná, např. kombinují údaje o počtu obyvatel s jinými hledisky (podíl zaměstnaných v průmyslu a službách, vybavenost a podobně).

Méně často je používáno vymezování měst podle jiných kritérií. Jednou z možností je studium **fyzioognomie sídel**, tj. vnějšího vzhledu sídel. Patří mezi sem morfologická kritéria a architektonicko-urbanistická kritéria. Tyto kritéria mohla být snadno uplatňována v minulosti, kdy byla města architektonicky zcela odlišná od venkovských sídel. V našich podmínkách ale jeho použití značně komplikuje celková unifikace způsobu života i forem bydlení.

Další kritérium, podle kterého mohou být vymezována městská sídla, je **funkce sídel**. Za typickou funkci venkovského sídla je považováno zemědělství, zatímco obchod, řemesla, průmysl nebo administrativa jsou typická pro města. Rozdělení sídel na městská a venkovská pouze podle jejich funkce ale značně komplikuje fakt, že existují poměrně malá sídla s průmyslovou nebo dopravní funkcí či např. funkcí služeb, která nemohou být považována za města.

Specifikem české sídelní struktury je existence mnoha sídel, spojujících znaky venkovské a městské obce, přechod od „vesnice“ k „městu“ je nezřetelný a nelze jej vždy definovat nějakou pevnou normou. Hranice městského a venkovského osídlení je proto nezřetelná, oba typy osídlení splývají, nebo je přechod mezi nimi postupný. Těžké je rovněž pro vymezení použít kritérium „městského života“, protože způsob života a trávení volného času obyvatel venkova se stále více začíná podobat způsobu života ve městech (vytrácí se např. vazba na zemědělskou funkci – mizí domácí chov užitkový zvířat a pěstování zemědělských produktů). Toto poměšťování venkovského způsobu života nazýváme **rurbanizace**.

3.2 Vznik a vývoj měst

Vznik prvních stálých sídel byl spojen s neolitickou revolucí, tj. s počátkem obdělávání půdy. Zatímco lovci nebo sběrači se museli neustále přesouvat v prostoru za potravou, zemědělské obyvatelstvo bylo vázáno na jediné místo a tomu přizpůsobilo i způsob bydlení. První stálá sídla měla jednoznačně venkovský charakter a jejich obyvatelé se navzájem příliš neodlišovali způsobem života nebo obživy. Teprve když zemědělství dosáhlo takové úrovně, že začalo vytvářet rozsáhlé přebytky, došlo k ekonomické diferenciaci obyvatelstva na zemědělce a nezemědělce (řemeslníci, obchodníci). Řemesla a další nezemědělské činnosti se koncentrovaly jen do větších sídel, která se postupně stávala středisky výměny zboží pro nevelké zemědělské oblasti. Postupně se z nich vyvinula **města** – rostlo jejich obyvatelstvo a pravidelně do nich docházeli i obyvatelé okolních zemědělských sídel, stala se obrannými, administrativními, politickými a náboženskými centry a ztratila svůj zemědělský charakter.

Starověká města

Vznik prvních měst byl vázán na oblasti s nejvýhodnějšími podmínkami pro zemědělství, zejména na široká říční údolí v oblastech s teplým, sušším klimatem a dostatkem vody pro zavlažování (např. Egypt, Mezopotámie, Fénicie, východní Čína). Doba jejich vzniku se prakticky shoduje s obdobím vzniku prvních států, tj. 5. – 2. tisíciletí p. n. l.

- Mezopotámie*
Egypt
- Nejstarší města byla většinou vytvořena za účelem společné výstavby, údržby a zabezpečení provozu zavlažovacích zařízení na území Palestiny v **Mezopotámii** (v dnešním Iráku: Tall al-'Ubayd, Ur, Babylón, Ninive, dosud neobjevený Akkad apod.) a **Egyptě** (Hierakonpolis [původní egyptský název Nechen, arabsky Kom el-Ahmar]), Memfis [Mennofer, Mit Ruhaynah], Théby [Veset]). V oblasti Blízkého Východu vzniklo i město, které je všeobecně pokládáno za nejstarší nepřetržitě existující město světa – palestinské Jericho [od 9. stol. p. n. l., arabsky Arīḥ, ā]. Krátce po svém vzniku se stala větší města náboženskými, správními i obrannými centry, po vzniku států získala některá z nich i specifickou funkci hlavního města. Zpravidla jim dominoval rozsáhlý palác vládce obklopený komplexem budov určených ke kultovním účelům a sociálně segregovanými čtvrtěmi dvořanů, vojáků, svobodných řemeslníků a otroků. Největším starověkým městem celé oblasti byl Babylón, který měl v 6. stol. p. n. l. – v době svého největšího rozkvětu – plochu asi 10 km² a žilo v něm na 1 mil. obyvatel.
- Řecko*
- Z Egypta a Mezopotámie se rozšířila městská civilizace postupně i do dalších území, zejména do **Řecka** (Trója, Mykény [Mykinai], Olympia, Delfy [Delfoi], Atény [Athína], apod.) a **Fénicie** (v dnešním Libanonu: Tyros [Šūr], Sidón [Šaydā], Byblos [Jubayl]). Řekové i Fénicičané nezakládali města pouze na vlastním území, ale cílevědomě budovali systém obchodních kolonií po celém Středomoří. Mezi ně patří např. původně řecké Syrákúsy (dnešní Siracusa v Itálii) nebo fénické Kartágo (dnes na předměstí Tunisu). Největšího rozvoje dosáhly Atény (150 tis. obyvatel v 5. st. př. n. l.) a Syrákúsy (100 tis. obyvatel).
- Římská říše*
- Po Řecku se centrum rozvoje městského života přesunulo na Apeninský poloostrov do centra **Římské říše**. Samotný Řím [Roma], který se stal centrem rozsáhlého státního útvaru, byl největším a nejvýstavnějším městem starověku (asi 1 mil. obyv.). Jeho rozvoj nebyl spojen pouze s výrobními a obchodními aktivitami, ale také s výraznou politicko-správní, vojenskou i náboženskou funkcí. Římané rozšířili městskou kulturu v celé říši. Základem nových měst se zpravidla stávaly jejich vojenské tábory lokalizované ve strategicky významných polohách nebo na křižovatkách římských cest. Řada z takto vytvořených měst existuje dosud, např. Kolín nad Rýnem [Köln, latinsky Colonia Agrippina], Londýn [London, Londinium], Strasbourg [Argentoratum], Barcelona [Barcino], Vídeň [Wien, Vindobona], Marseille [Massilia], Budapešť [Budapest, Aquincum] nebo Paříž [Paris, Lutetia Parisiorum].
- Jak římská, tak i řecká města se vyznačovala plánovitou výstavbou podle pravoúhlé půdorysné struktury s ústředním náměstím (tržištěm), města vzniklá z římských vojenských táborů byla většinou budována podél dvou na sebe kolmých os. Města bývala dobře vybavena (silnice, vodovod, kanalizace, kulturní zařízení) a svým pojetím výrazně ovlivnila podobu středověkých měst v celé Evropě.
- Čína*
- Mimo oblast Eurasie a severní Afriky vznikala v tomto období města i v **Číně** a v jihovýchodní Asii (typický je pro ně šachovnicový půdorys), v menší míře i v Americe a zbývající části Afriky.

Středověká města

Po rozpadu Římské říše došlo v Evropě v souvislosti s návratem k samozásobitelskému hospodaření k výraznému úpadku většiny starověkých měst. Teprve období po 7. a 8. století (u nás ale až od 12. století), kdy byla překonána nejhlubší krize evropské civilizace a došlo i ke změně ve společenské dělbě práce, především opětovnému oddělení řemesel od zemědělství a rozvoji obchodu, přináší oživení některých starověkých měst a vznik mnoha měst nových. Nová města vznikala jako střediska řemeslné výroby a obchodu kolem sídel světských i církevních feudálů, u významných komunikací a jejich křižovatek a často také v místech těžby drahých kovů.

Na našem území vznikají první zárodky měst v období Velkomoravské říše. Jednalo se většinou o opevněné body s administrativní a náboženskou funkcí obklopené několika osadami řemeslníků. Po rozpadu Velké Moravy však tyto počáteční formy měst zanikly.

K dalšímu rozvoji měst na našem území dochází v souvislosti se vznikem a růstem moci českého státu, stabilizací ekonomiky (rozvoj obchodu) a příchodem německých a italských kolonistů (od 13. století). Zejména v období od 12. do 15. století tak vzniká na území dnešní České republiky hustá síť měst. Podle zakladatele se rozlišovala **města královská** a **města poddanská** (v majetku šlechty, církve nebo jiného města), podle velikosti (velká) **města** (civitates) a **městyse** (městečka, oppida) s omezenými právy i funkcemi.

Města v tomto období vznikala dvěma způsoby: část z nich byla založena v dosud neosídleném městě – tzv. „na zeleném drnu“ (**založená města**), část vznikala nepravidelným rozrůstáním kolem jednoho nebo více krystalizačních jader nebo rozvojem z původního venkovského sídla (**vývojová města**, např. Praha s Brnem).

Pro většinu měst založených ve středověku byl typický obdobný půdorys. V centrální části města se nacházelo poměrně rozsáhlé náměstí (tržiště, typicky vyvinuto v Českých Budějovicích, Jihlavě). Z náměstí vedly hlavní ulice k hradbám (městským branám), vedlejší ulice zpravidla protínaly hlavní ulice pod pravým úhlem. Při stavbě měst se výrazně uplatňovala obranná hlediska, proto byla města zpravidla lokalizována do míst, která nabízela snadnou obranu (ostrovy, meandry řek, návrší). Vzhledem k nutnosti budovat kolem měst mimořádně nákladné hradby byla vždy zřejmá snaha o dosažení kruhového tvaru města a o minimalizaci jeho plochy (úzké ulice, vícepodlažní domy). Středověká města proto byla zpravidla malá a od venkovského prostoru ostře ohraničená sídla, počet jejich obyvatel jen zřídka přesáhl hranici 10 000.

Novověká města

Možnosti vývoje měst ve starověku výrazně limitovalo omezené spektrum jejich funkcí ve feudální společnosti (centra řemesel, obrany, správy a náboženského života). V průběhu 18. a 19. století však dochází k bouřlivému rozvoji průmyslu, dopravy a světového obchodu a všechny tyto procesy jsou provázeny masovým stěhováním venkovského obyvatelstva do měst.

Dřívější středověká města proto v průběhu 19. století výrazně zvyšují počet obyvatel i plochu, ruší hradby a spojují se s okolními obcemi, které mění svůj funkční charakter a stávají se organickou částí města – předměstím.

Původní středověké město si většinou zachovává charakter jádra rozšířeného města a specializuje se především na plnění obchodní a administrativní funkce.

V tomto období také dochází k výrazné velikostní diferenciaci měst – zatímco některá města se příliš nerozšiřují nebo dokonce upadají (např. kvůli nevhodné dopravní poloze, nedostatku místa pro stavbu továren nebo odlehlost od ložisek surovin), jiná se bouřlivě rozvíjejí. Zároveň řada venkovských sídel ztrácí svůj zemědělský charakter, je v nich zakládán průmysl a získávají i další městské funkce.

Urbanizace

Rychlý růst velikosti i počtu měst, který začal v Evropě v Anglii v 18. století a postupně se rozšířil i do dalších zemí Evropy, Severní Ameriky a na další kontinenty, je souhrnně označován jako **urbanizace**. Urbanizace významně ovlivnila nejen velikost měst, ale i strukturu osídlení (zejména poměr mezi městským a venkovským obyvatelstvem) a společenské vztahy.

Proces urbanizace je komplexní, nemůže být redukován na pouhý početní nárůst obyvatel měst. Proto jeho různé aspekty zkoumají nejen geografové (tradičně se zaměřují na „statistickou“ stránku věci a hodnotí hlavně změny sídelního systému), ale i urbanisté (technické a architektonické aspekty procesu), ekonomové (rozvoj výrobních sil), sociologové (chování, rozhodovací procesy), ekologové (problémy životního prostředí) atd.

Stručně tedy můžeme definovat **urbanizaci** jako proces koncentrace sociálních a ekonomických aktivit i obyvatelstva do měst a městských aglomerací.

Během urbanizace dochází k následujícím doprovodným procesům:

- **Narůstá počet obyvatel měst:** hlavním zdrojem přírůstku městského obyvatelstva je stěhování venkovského obyvatelstva do měst, dále rozrůstání měst a městských obcí, administrativní slučování s okolními obcemi, vznik měst nových a přirozený přírůstek obyvatelstva měst. Růst měst je většinou přímo úměrný jejich velikosti – velká města vykazují vyšší tempo růstu než střední a malá města. V souvislosti s tím se snižuje podíl obyvatelstva malých a středních měst na celkovém počtu městského obyvatelstva.
- Zvyšuje se koncentrace obyvatel do měst (počet obyvatel měst roste rychleji, než počet obyvatel venkovských sídel – často ale během urbanizace počet obyvatel venkovských sídel klesá).
- Města se rozšiřují do všech oblastí světa, vytváří se jejich síť i v oblastech, ve kterých dosud nebyla vyvinuta.
- **Narůstá hospodářský a politický význam měst:** stále větší podíl hrubého domácího produktu zemí je vytvářen ve městech a městské obyvatelstvo dominuje nejen hospodářskému, ale i politickému životu urbanizovaných zemí (projevuje se to např. ztrátou vlivu politických stran zaměřených na venkovské obyvatelstvo).
- **Města se plošně rozšiřují,** pohlcují okolní sídla a vytvářejí předměstí.

- **Probíhá vnitřní diferenciacie měst** – vytvářejí se prostorově oddělené funkční zóny: „city“ jako centrum obchodu a služeb, obytné čtvrti, průmyslové čtvrti, rekreační zóny apod.; zároveň dochází k výrazné sociální diferenciaci čtvrtí, vznikají „dobré“ a „špatné“ adresy: vilové čtvrti bohatého obyvatelstva, dělnické čtvrti s nižším standardem bydlení apod.

V některých oblastech se vytvářejí i národnostně, rasově nebo nábožensky segregované čtvrti měst. K segregaci náboženských, národnostních nebo rasových menšin docházelo i ve městech „předurbanizačního období“ – typickým příkladem jsou židovská ghetta, která existovala v našich městech až do roku 1848.

- **Městská kultura a městský způsob života se rozšiřují** i mimo hranice města a zasahuje společnost jako celek
- **Vznikají složité městské sídelní útvary** (aglomerace, konurbace, megalopolis).

3.3 Urbanizace

Hodnocení **míry urbanizace** provádíme zpravidla na základě údajů o podílu městského obyvatelstva na celkovém počtu obyvatel. Protože dílčí definice města mají omezenou historickou i regionální platnost, užívá se někdy pro hodnocení stavu a dynamiky urbanizačního procesu také podíl obyvatelstva žijícího ve vybraných velikostních kategoriích obcí (ani toto řešení ale není ideální: zejména u velkých obcí nebývají úplně v souladu hranice sídla a administrativní hranice obce). Na základě tohoto hlediska se odlišují tři typy urbanizačního procesu:

- **základní typ urbanizace**, který vyjadřujeme podílem obyvatelstva žijícího v obcích s 5 000 a více obyvateli, případně podílem obyvatelstva žijícího v obcích, které jsou v dané zemi považovány za město
- **střední typ urbanizace**, který je vyjádřen podílem obyvatelstva žijícího v obcích s 20 000 a více obyvateli
- **velkoměstský (metropolitní) typ urbanizace**, který vyjadřujeme podílem obyvatelstva žijícího ve velkoměstech (městech s více než 100 000 obyvatel)

Urbanizační proces

Mezi jednotlivými světadíly i zeměmi jsou v míře urbanizace značné rozdíly (tab. 11). Vysoký stupeň urbanizace má v současnosti Amerika, Evropa a Austrálie, naopak výrazně nižší podíly městského obyvatelstva jsou dosud v Africe a Asie.

Tab. 11 Podíl obyvatel žijících ve městech (základní typ urbanizace, v %)

Území	1950	1975	2000	2030
Severní Amerika	64	74	77	84
Latinská Amerika	41	61	75	83
Evropa	52	67	75	83
Austrálie	62	72	70	74
Afrika	15	25	38	55
Asie	17	25	37	53

Pramen: United Nation Population Division.

Rozdíly mezi jednotlivými zeměmi jsou ještě větší: v roce 2011 žilo v České republice ve městech 77 % obyvatel, v některých státech už přesáhla urbanizace 80 % (několik zemí v Evropě, např. Itálie, Belgie, Německo, Spojené Království, Švédsko, Island, dále nejbohatší arabské země – Spojené arabské emiráty, Saúdská Arábie, Katar – a některé latinskoamerické země – Argentina, Brazílie, Chile, Venezuela).

Naproti tomu v některých zemích Asie (např. Nepál, Bhútán, Kambodža, Východní Timor) a Afriky (Uganda, Lesotho, Etiopie, Eritrea, Niger, Burkina Faso) nedosáhl podíl městského obyvatelstva ani 20 %.

Většina území silně urbanizovaných na základním stupni urbanizace vykazuje nadprůměrné podíly i u středního a velkoměstského typu urbanizace. Všeobecně celosvětově rostou velkoměsta rychleji než města se středním nebo malým počtem obyvatelstva, rychle také roste počet velkoměst (v roce 1950 mělo jediné město více než 10 mil. obyvatel (New York), v roce 1975 jich bylo 5, 2000 19, do roku 2015 by měla přibýt 4 další).

Tab. 12 Největší města světa (aglomerace, 2000)

Město	Stát	Populace (v mil.)
Tōkyō	Japonsko	26,4
Ciudad de México	Mexiko	18,1
Mumbai (dříve Bombay)	Indie	18,1
São Paulo	Brazílie	17,8
New York	USA	16,6
Lagos	Nigérie	13,4
Los Angeles	USA	13,1
Kolkata (Kalakta)	Indie	12,9
Shanghai	Čína	12,9
Buenos Aires	Argentina	12,6

Pramen: United Nation Population Division.

Z deseti největších měst světa se některá nacházejí i v zemích, které celkově vykazují poměrně nízkou míru urbanizace – Indii (28 %), Číně (36 %) nebo Nigérii (36 %).

Odlišná povaha i důsledky urbanizačního procesu v různých oblastech vyplývají ze specifických sociálních, ekonomických i politických poměrů v různých částech světa. Urbanizační proces se totiž rozvíjí za spoluúčasti velkého množství faktorů, jejichž počet i vzájemný poměr se v jednotlivých oblastech světa značně liší. Uplatňuje se např. koncentrace průmyslu, koncentrace nevýrobních činností (služby, vědeckovýzkumná činnost), vliv světové ekonomiky (zvl. rozvoj mezinárodního obchodu), demografická revoluce. Tyto faktory se často vzájemně překrývají, v některých případech můžeme u jednoho z faktorů zjistit vedoucí postavení. Z tohoto hlediska se někdy odlišují i rozdílné druhy urbanizace – např. **urbanizace průmyslová**, **urbanizace na bázi integračních funkcí** nebo **falešná urbanizace** (urbanizace v rozvojových zemích bez zajištění městských podmínek života většiny obyvatel měst).

3.4 Fáze urbanizace, perspektivy dalšího vývoje měst

Většina autorů rozlišuje dvě základní fáze urbanizace: urbanizace extenzivní (urbanizace v užším slova smyslu) a urbanizace intenzivní (urbanizace v širším slova smyslu).

Za **extenzivní urbanizaci** se považuje to období, kdy dochází k zvyšování podílu městského obyvatelstva formou růstu měst a předměstí. Ve fázi **intenzivní urbanizace** už další fyzická koncentrace obyvatelstva do měst neprobíhá, někdy lze dokonce pozorovat opačný trend, přesto se i nadále zvyšuje koncentrace „řídících funkcí“ měst (do měst se nadále soustřeďují důležité společenské a hospodářské aktivity a z toho plynoucí možnosti získání kontaktů a informací, instituce s rozhodovacími pravomocemi, kvartérní činnosti – věda, výzkum, finančnictví).

Určit přesný okamžik, kdy dochází ke změně extenzivní fáze urbanizačního procesu na fázi intenzivní je poměrně obtížné, většinou je mezi nimi jisté přechodné období. Pro oblast západní Evropy a USA bývá za tuto hranici považováno období po prvním ropném šoku v roce 1973 (ve východní Evropě s jistým zpožděním, v řadě rozvojových zemí dosud probíhá první fáze urbanizace).

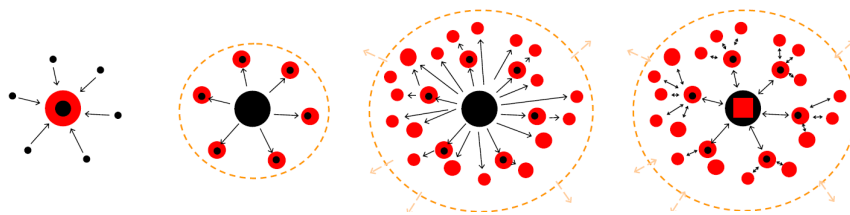
Hodnocení geografů novějších tendencí urbanizačních procesů není jednotné. Tyto procesy stále probíhají, v různých regionech s rozdílnou intenzitou a v jiném stádiu vývoje. Každopádně od nich nemáme patřičný časový odstup. Geyer a Kontuly (1993) hovoří o procesu tzv. diferenciální urbanizace, která vychází ze dvou základních tezí. Po první fázi vývoje, kterou je urbanizace, nastává podle nich tzv. polarizační obrát, který znamená přechod do druhé fáze – **kontraurbanizace**. Koncentrační a dekoncentrační procesy mohou probíhat současně, fáze vývoje je označována podle převládající tendence.

V České republice je často citována práce van den Berga a kol. (1982), kteří na základě pozorování městských systémů v západní Evropě v období 50. – 70. let 20. století rozdělili urbanizační proces a jeho pokračování do čtyř základních fází (schematicky jsou znázorněny na obr. 19):

- **Urbanizace** (totožná s extenzivní urbanizací) je fáze koncentrace obyvatelstva do hustě zastavěných částí města. Zároveň dochází k rozdílnému tempu růstu jednotlivých měst. Typické je pro tuto fázi rostoucí město uprostřed stagnujícího zázemí.
- **Suburbanizace** je fáze, která souvisí s dalším vývojem společnosti v industriálním období: zvyšuje se životní úroveň a hlavně rozvoj automobilového průmyslu a motorizace obyvatel umožňuje odloučení místa bydliště od místa pracoviště. Obyvatelé mají proto stále větší tendenci neusazovat se přímo v centrech měst, ale raději v jeho zázemí v příhodných lokalitách s kvalitním životním prostředím. Ekonomickými a společenskými aktivitami ale zůstávají spjata s městem (dojíždí do něj za prací, kulturou, realizují v něm kontakty apod.). Centra velkých měst tak postupně ztrácejí obytnou funkci ve prospěch funkce administrativní. Pro fázi suburbanizace je typické, že zázemí velkých měst roste rychleji, než města samotná (často dokonce dochází k poklesu počtu obyvatel ve velkých městech).

Pokračování urbanizačního procesu

- **Desurbanizace** je fáze, ke které může následně dojít v případě „překrvení“ center velkých měst, jejich ucpání hromadnou automobilovou dopravou. Potíže spojené s dopravou pak nutí k odchodu z center měst nejen obyvatelstvo, ale i terciérní činnosti, centrum přestává být atraktivní pro jakoukoliv ekonomickou činnost. V USA vedl vývoj až k přesunu většiny aktivit do nově budovaných příměstských center, v Evropě ale nedosáhla krize vnitřních měst takových rozměrů.
- **Reurbanizace** je alternativou desurbanizace. Projevuje se hlavně v západní Evropě a je výsledkem cílených programů renovace historických jader měst, snah o vyřešení dopravní situace a zlepšení technické a sociální infrastruktury. Výsledkem takové politiky často bývá návrat obyvatel do center měst, samozřejmě ale pouze v omezené míře.

Obr. 5 Schematické modely urbanizace, suburbanizace, desurbanizace a reurbanizace

Nutno poznamenat, že ne všude musí k těmto procesům přicházet právě v tomto pořadí. Pro největší česká města je od 90. let 20. století typický proces suburbanizace, jejím znakem je např. masová rezidenční výstavba v menších sídlech v zázemí velkých měst, která je ne vždy provázená dobudováním patřičné infrastruktury. V současnosti probíhá diskuse, zda se naše největší města nacházejí ve stádiu suburbanizace nebo desurbanizace. Částečně přichází i k reurbanizaci a revitalizaci městských jader, ale tenhle proces určitě není dominantní a statistické data ho zatím nepotvrzují.

Bez ohledu na to v jakém se nacházíme stádiu, jsou procesy a měnící se interakce ve městech tak složité a jejich vývoj tak dynamický, že hodnocení těchto procesů bude možné až zpětně, s dostatečným časovým odstupem.

Úkol / Úkol k zamyšlení

Jak se mění venkovský způsob života v posledních letech, čím se dnes odlišuje městský a venkovský způsob života?

Proč ve středověku nebyla města tak velikostně diferencována jako dnes, byly jejich funkce užší než dnes?

Proč dosud nevznikla všeobecně akceptovatelná definice města, proč se chápání tohoto pojmu v různých státech liší?

Proč větší venkovské obce usilují o získání městského statutu, jaké jim to přináší výhody?

Jak ovlivňují kritéria vymezení měst v různých zemích statistiky o míře urbanizace, jsou údaje o míře urbanizace mezinárodně srovnatelné?

SHRNUTÍ

Definice města

- neexistuje všeobecně akceptovaná definice, pouze doporučení
- vnější znaky měst: soustředěný půdorys, existence uzavřeného a zřetelného jádra, větší počet neobývaných budov, funkční diferenciacie zastavěné plochy
- vnitřní znaky měst: vysoký stupeň koncentrace obyvatelstva, různorodost hospodářských činností a městských funkcí, plně vyvinutá středisková funkce města
- vymezení měst je možné podle administrativně právního hlediska, statistického hlediska, fyziognomie nebo funkce

Historický vývoj měst

- starověká města
- středověká města
- novověká města

Urbanizace

- proces koncentrace sociálních a ekonomických aktivit i obyvatelstva do měst a městských aglomerací
- v různých částech světa začala v jiném období a měla odlišný průběh
- roste počet obyvatel měst, zvyšuje se koncentrace obyvatel do měst, města se rozšiřují do všech oblastí světa, roste hospodářský a politický význam měst, města se plošně rozšiřují, probíhá vnitřní diferenciacie měst, šíří se městský způsob života, vznikají složité městské sídelní útvary
- má několik fází, které stále probíhají (suburbanizace, desurbanizace, reurbanizace)

Kontrolní otázky a úkoly

1. Uveďte různé definice města. Jaké společné znaky mají města?
2. Proč vznikla ve starověku města, jaké měla původně funkce?
3. Co je urbanizace, které aspekty urbanizace zkoumají různé vědní obory?
4. Jak se liší suburbanizace od desurbanizace?

Pojmy k zapamatování

Vnější a vnitřní znaky města, urbanizace, města královská a poddanská, městyse, založená a vývojová města, urbanizace, kontraurbanizace, suburbanizace, desurbanizace, reurbanizace

4 Geografie města

Cíl

Po prostudování této kapitoly budete umět:

- Vysvětlit způsoby a alternativy vymezení hranic města
- Rozlišit města podle toho, jaké funkce v něm existují, příp. dominují
- Identifikovat vnitřní strukturu města

Doba potřebná k prostudování kapitoly: **60 minut**.

Průvodce studiem

Po obecné kapitole o městech a jejich vývoji se zaměříme přímo na město. Bude nás zajímat způsob a alternativy vymezení jeho hranic i jeho funkce. Zároveň se zaměříme na vnitřní strukturu města, případně strukturu v jeho nejbližším zázemí, se kterým město spájí silné vazby a interakce. Morfologická struktura i interakce patří konec-konců k faktorům a ukazatelům, prostřednictvím kterých je možné samotnou hranici města vymezit.

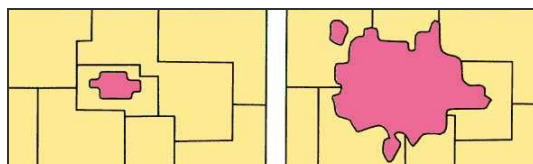
4.1 Vymezení hranice města

Starověká a středověká města byla od svého zemědělského okolí výrazně odlišena (např. hradbami). Také dnešní malá a střední města se od okolní krajiny zřetelně odlišují a zástavbou se okolním sídlům přibližují jen zřídka. Skutečná hranice města se u nich v podstatě shoduje s administrativní hranicí města. Pouze u některých měst, vlivem připojení okolních obcí, může administrativní hranice skutečnou hranici města přesahovat.

Komplikovanější je vymezení hranic větších a velkých měst. Charakteristickým rysem současného urbanizačního procesu je jejich plošný rozvoj, který způsobuje přerůstání městské zástavby za administrativní hranici města. V okrajových částech těchto měst se zástavba většinou rozvolňuje a místo dřívější ostré hranice je přechod mezi městem a okolními sídly pozvolný a nepříliš výrazný. Proto také u většiny velkých měst není shoda mezi skutečnou (geografickou) a správní (administrativní) hranicí města. Tato diference je zvyrazňována i tím, že město se neustále rozvíjí a rozrůstá, ale administrativní hranice zůstává delší dobu beze změn.

Morfologické vymezení

V případě vymezení samotného města je lepší využít tzv. **morfologické vymezení**, kdy město je vymezeno prostřednictvím kompaktní zastavěné plochy. Tím dostáváme vymezení města, které můžeme označit jako „**kompaktní město**“ – kompaktní zástavba se potom bude nacházet uvnitř kompaktního města, v případě přeskoků v zástavbě se bude prostorově oddělená (nespojité) část zástavby ve vymezení nacházet již mimo kompaktní město. Vymezení kompaktního města potom může užší jak skutečné administrativní hranice města (overbounded city) nebo širší jak administrativní hranice města (underbounded city).

Obř. 6 Způsob vymezení města (overbounded city a undrbounded city)

V případě vymeřování aglomerace je lepší použít tzv. **funkční vymezení**, kdy město je vymeřeno na základě integrity vztahů a interakcí v městském systému, např. prostřednictvím intenzity a integrity dojížděky za prací ve městě a jeho nejbližším zázemí. Podobným způsobem se zpravidla vymeřují i metropolitní regiony nebo tzv. „funkční městské regiony“.

Funkční vymezení

Rozdíly v počtu obyvatel města v administrativním a geografickém vymeřování jsou značnou překážkou při porovnávání měst podle velikosti v celosvětovém i regionálním měřítku. Spolehlivější srovnání počtu obyvatel umožňuje vymeřování městských aglomerací a publikování údajů o počtu jejich obyvatel.

Agglomerace (z latinského agglomerare – seskupovat) je sídelní útvar, který tvoří seskupení sídel kolem jednoho významnějšího města. Městskou aglomeraci tvoří město ve svých administrativních hranicích společně s pásem kolem něho ležících obcí, které jsou dosud administrativně samostatné, ale mají s městem velmi intenzivní mezisídelní vztahy. Obce v aglomeraci proto mají některé charakteristické znaky města (vysokou hustotu zalidnění, komplexní strukturu obyvatelstva) a jsou s vlastním městem (jádem aglomerace) propojeny intenzivní dojížděkou do zaměstnání, škol, využíváním městských služeb, kulturních i jiných zařízení. Agglomerace tvoří v sídelním systému funkčně jednotný celek, a proto musí být řada otázek (např. organizace dopravy, územní plánování apod.) rozhodována pro celou aglomeraci současně, nikoliv pro jednotlivá sídla resp. administrativní obce tvořící aglomeraci zvlášť.

Agglomerace

Při rozhodování o tom, které z obcí v okolí města ještě patří do aglomerace, se přihlíží nejčastěji k intenzitě spojení s jádrem aglomerace (vazby pracovní, dopravní a jiné), praxe ve vymeřování aglomerací je ale v jednotlivých státech značně rozdílná.

Současný urbanizační proces vyvolává také vznik dalších složitých městských útvarů – konurbací a megalopolí.

Konurbace (z latinského cum urbs, souměstí) je rozsáhlejší silně urbanizovaná oblast, v níž větší počet původně samostatných měst vzájemně stavebně srůstá okraji svých aglomerací, je tedy soustavou měst, průmyslových a obytných obcí navazujících těsně na sebe. Charakteristickým znakem je stejná hierarchická úroveň více měst a absence vedoucí úlohy jednoho střediska. Také jednotlivé součásti konurbace si udržují administrativní nezávislost, jsou však vzájemně propojeny intenzivními funkčními vztahy a mnohdy mají i společnou technickou infrastrukturu. Vznikají často současným dynamickým rozvojem dvou nebo více středisek. Jako typické konurbace jsou uváděny v SRN oblast Porúří s rozlohou přes 8 000 km² (přes 7 mil. obyvatel), ve Spojeném království Lancashirská (Birmingham, Coventry) nebo Midlandská (Liverpool, Manchester) konurbace, v Polsku Hornoslezská konurbace. Za největší konurbaci světa je považována konurbace Tōkyō – Johama – Kawasaki se 14 mil. obyvatel.

Konurbace

<i>Megalopolis</i>	Termínem megalopolis se označují plošně rozsáhlé urbanizované oblasti. Původně byl použit pouze pro území v severovýchodní části USA, zasahující široký pás s vysokou hustotou městských sídel, který začíná na severu u Bostonu, pokračuje směrem na jih na New York, Philadelphii, Baltimore po Washington (megalopolis BosWash). Celá megalopole má rozlohu asi 140 000 km ² a žije v ní kolem 45 mil. lidí. V případě dalšího rozšiřování do širokého prostoru, který má vyloženě urbánní charakter a není v něm možné najít žádné sídla venkovského charakteru, používáme na označení tohoto „souvislého města“ termín ekumenopolis . V současnosti se projevuje určitá tendence označovat jako megalopole i jiná rozsáhlá urbanizovaná území, např. v západní Evropě (tzv. „modrý banán“ táhnoucí se od Londýna přes Nizozemsko a Porýní do severní Itálie) nebo v Japonsku (oblast Tokia).
<i>Ekumenopolis</i>	

4.2 Funkce města

Městotvorné funkce
Městoobslužné funkce

Termín **funkce města** byl původně převzat z fyziologie a naznačuje, že město má pro své okolí podobnou funkci jakou vykovávají vnitřní orgány v lidském těle - každé město je centrem v němž si může obstarat práci, nákupy, návštěvu škol, lékařů, kulturních zařízení a pod. nejen obyvatelstvo vlastního města, ale také obyvatelstvo z okolních sídel (tzv. zázemí města). Tato vlastnost měst se označuje jako středisková funkce města. Střediskovou funkci města nemůžeme chápat jako souhrn všech dílčích městských funkcí, protože některá městská zařízení střediskovou funkci nemají. Podle vztahu ke střediskovosti města se zpravidla městské funkce člení na dvě skupiny: funkce městotvorné a funkce městoobslužné. **Městotvorné funkce** jsou také, které slouží pro obyvatele mimo město (např. nabídka pracovních příležitostí, služeb apod.), **městoobslužné funkce** slouží pro vlastní obyvatele města.

Je zřejmé, že městotvorné funkce jsou pro město naprosto nezbytné (viz též definice města), protože poskytují městu příjmy, díky kterým města rostou. Případná stagnace nebo úpadek městotvorných funkcí by tak s sebou přinesla stagnaci nebo úpadek města jako celku. To se stalo v minulosti např. řadě tzv. horních měst po vyčerpání ložisek a ukončení těžby. Důležitý je proto poměr městotvorných a městoobslužných funkcí, převis městotvorných funkcí (hlavně pracovní a obslužné) nám vyjadřuje význam města v sídelním systému.

Většina výrobních i nevýrobních zařízení ve městech současně plní funkci městoobslužnou i městotvornou a je obtížné stanovit jejich vzájemný poměr. Obecně ale platí, že tento poměr závisí na velikosti města. Čím je město větší, tím více lidí pracuje v městoobslužných odvětvích (zatímco v menších městech to bývá zhruba 1/4 všech ekonomicky aktivních, ve velkoměstech zpravidla podíl „městoobslužného“ obyvatelstva přesahuje 50 %).

Většina měst zastává větší počet základních funkcí. Nutnou elementární funkcí sídel je obytná funkce. Mají ji všechna sídla bez ohledu na svou polohu nebo velikost. Kromě toho většinou zastávají i další **společenské funkce** (správní, zdravotní, školská, kulturní, náboženská, obranná) a **hospodářské funkce** (obchodní, obslužní, dopravní, průmyslová).

Městské funkce nejsou stálé, ale mění se v čase v závislosti na socioekonomických poměrech. U středověkých měst byly nejdůležitějšími funkcemi funkce obchodní a správní, případně funkce obranná. V první fázi urbanizace byly vedoucími městskými funkcemi průmyslová a dopravní funkce, v současnosti se stává nejdůležitější funkcí měst funkce služeb.

4.3 Funkční typy měst

Podle ekonomických funkcí dělíme městská sídla na **města s vlastní ekonomickou základnou** a **města bez vlastní ekonomické základny** (obytné satelity). Města, která mají vlastní ekonomickou základnu, mohou být **polyfunkční** nebo **monofunkční** města (města, kde převládá jedna základní funkce). Podle převládající funkce (hlavně v případě, že je tato funkce výrazně dominantní) potom rozlišujeme **základní funkční typy měst**. Města potom dělíme na:

- obranná
- obchodní
- dopravní
- průmyslová
- administrativně správní
- kulturní (religiozní střediska, města-muzea)
- univerzitní (vědecká)
- léčebná a rekreační

Mezi monofunkční typy měst patří **města s obrannou funkcí**. V minulosti byla běžnější, dnes jsou spíše výjimkou. Jejich základem bývaly vojenské tábory, pevnosti nebo hrady budované ve strategicky významných oblastech (proto se v názvech těchto měst často vyskytují slova jako castel, garde, -burg). Novějším příkladem jsou města vybudovaná jako vojenské přístavy (Le Havre, Kiel, Sevastopol'), případně města vzniklá u velkých vojenských základen. Tato města přirozeně s růstem počtu obyvatel převzala i jiné funkce, zejména funkci průmyslovou a obchodní a dnes už monofunkční charakter nemají. V ČR patřila k typickým případům měst s obrannou funkcí tzv. pevnostní města budovaná na obranu proti Prusku v době vlády Josefa II – např. Josefov (dnes součást Jaroměře) nebo Terezín (obě města založena v roce 1780). V současnosti převažuje obranná funkce jednoznačně pouze v tzv. vojenských újezdech, které však podle administrativně-právního hlediska městy nejsou.

Městy s obchodní funkcí byly historicky např. obchodní faktorie nebo obchodní přístavy, vzhledem k tomu, že se s funkcí obchodní úzce váže i funkce služeb už v současnosti monofunkční obchodní města nenalezneme.

Průmyslová města jsou dvou typů: prvním typem jsou města s obyvatelstvem zaměstnaným při těžbě surovin (historicky u nás tzv. horní města, v současnosti ale pouze města při ložiscích surovin v extrémních klimatických podmínkách, které brání lokalizovat do měst i jiné činnosti – např. Kiruna ve Švédsku). Druhým, podstatně rozšířenějším, typem monofunkčních průmyslových měst jsou města se zpracovatelským průmyslem (např. Adamov, Třinec).

Monofunkční **města se správní funkcí** jsou také poměrně zřídka jevem. Nejčastěji se jedná o nově zakládaná hlavní města zemí, kterým dosavadní poloha hlavního města nevyhovovala. Mezi vybudovaná hlavní města patří např. Washington v USA, Brasília v Brazílii, Canberra v Austrálii nebo Abuja v Nigérii. Založená hlavní města jsou zpočátku poměrně malá a jejich obyvatelstvo tvoří hlavně vládní úředníci, diplomaté a personál, většinou ale brzy získávají i další funkce (obchodní, služeb, kulturní apod.) a zaznamenávají prudký nárůst počtu obyvatel.

Mezi **města s kulturní funkcí** patří např. malá univerzitní města (Oxford), města s léčebnou funkcí reprezentují např. lázeňská města, města orientovaná na rekreaci různá střediska zimních sportů (Chamonix, Garmisch-Partenkirchen apod.) či různá zábavní centra (Las Vegas, Monte Carlo).

4.4 Morfologická struktura měst

Pod **morfologickou strukturou měst** rozumíme výškovou strukturu městské zástavby (**vertikální struktura města**) a půdorysné uspořádání města (**horizontální struktura města**). I když v posledním období města hodně rostou do výšky (zásluhou urbanisticky kvalitní a koordinované zástavby i nekontrolované a nevhodné zástavby rušící původní panoramu a siluetu města), my si podrobněji přiblížíme **půdorysné uspořádání města**. Je to podstatně složitější problém, než v případě venkovských sídel, protože města jsou značně prostorově rozsáhlejší. Z tohoto důvodu se při klasifikacích většinou nevychází z geneze města, ale pouze ze současného stavu. Nejčastěji se vyčleňují čtyř základní půdorysné typy měst:

Půdorysné uspořádání měst

- **Města s nepravidelným půdorysem** se vyskytují na celém světě, nejčastěji mají nepravidelný půdorys ta města, která vznikla dlouhodobým rozrůstáním kolem středověkého jádra, vždy ale také města vybudovaná ve složitém terénu, kterému se musí síť ulic přizpůsobit. Charakteristické jsou pro ně nepravidelná síť ulic a náměstí.
- **Města se šachovnicovým půdorysem** se vyznačují pravidelným půdorysem, ulice se kříží vždy pod pravým úhlem a dělí tak město na pravidelné čtvercové nebo obdélníkové bloky. Tento půdorys měly už římské vojenské tábory a částečně si ho uchovala i města, která vznikla na jejich základě (v čisté formě např. Turín [Torino]), podobný půdorys mají také prakticky všechna města v Severní Americe a Austrálii a je používán hojně i při nové výstavbě, protože je nejvhodnější pro organizaci dopravy.
- **Města s radiálně-koncentrickým půdorysem** jsou charakteristická tím, že se ulice rozbíhají na všechny strany od centrální části města (tzv. radiály). Radiály jsou pak navzájem spojeny ulicemi s kruhovým tvarem (koncentry). Tento půdorys má většina evropských měst.

- **Lineární města** jsou obdobou ulicových vsí – tato města mají jednu výraznou osu, kterou tvoří dlouhá ulice s rychlou dopravou. Domy jsou vybudovány podél resp. v nevelké vzdálenosti od této ulice. Tento charakter má například Volgograd (rozkládá se podél řeky Volhy v délce 60 km), nejčastěji se s ním setkáme u měst vytvořených podél mohutných řek nebo v úzkých údolích.

4.5 Funkční struktura měst

Jak jsme již uvedli, jedním ze znaků urbanizace je rozčlenění měst na zóny s rozdílnou převažující funkcí. Různé městotvorné funkce jsou lokalizovány do rozdílných čtvrtí.

Vysvětlit principy funkčního členění měst se pokoušejí jak geografové, tak sociologové nebo urbanisti. Nejrozšířenější jsou dosud tři modely vnitřní struktury měst:

Vnitřní struktura měst

- model koncentrických zón
- sektorový model
- model mnoha jader

Model koncentrických zón vypracoval americký sociolog Ernest W. Burgess v roce 1929 na základě situace v Chicagu. Podle jeho teorie je nejpřirozenějším uspořádáním funkčně odlišných ploch ve městě systém koncentrických zón uspořádaných kolem městského centra:

Model koncentrických zón

1. zónu tvoří centrum města – city, které je oblastí podnikání, obchodního, finančního, společenského i politického života města, místem, kde jsou ve městě nejdražší pozemky i prostory pro bydlení a kanceláře
2. zóna přiléhá k city a je většinou tvořena nejstarší, často chátrající zástavbou ve městě, proto ji obývá nejchudší obyvatelstvo města, často příslušníci menšin nebo imigranti,
3. zóna má lepší bytové podmínky, tvoří ji hlavně činžovní domy obývané převážně kvalifikovanými průmyslovými dělníky - nižší střední třídou
4. zóna je tvořena výstavnějšími obytnými čtvrtěmi, tvoří ji hlavně jednorodinné soukromé domy a luxusní činžovní domy a obývají ji bohatší vrstvy obyvatelstva
5. zóna je předměstská, tvoří ji samostatná sídla, jejichž obyvatelstvo ale dojíždí do města za prací

Průmysl je lokalizován převážně v 1. a 2. zóně, případně v oddělených areálech i v dalších zónách. Rozvoj města znamená postupné posouvání hranic jednotlivých zón, což vyžaduje neustálou přestavbu jednotlivých městských čtvrtí, aby se přizpůsobily novým funkcím. Tento model je ve své klasické podobě problematický hlavně v tom, že nedoceňuje význam dopravních tras.

Sektorový model

Sektorový model vytvořil ekonom Homer Hoyt v roce 1939. Podle tohoto modelu jsou kolem centra města (city) uspořádány klínovitě se rozšiřující sektory s rozdílnou funkcí. Při rozvoji města se jednotlivé sektory rozšiřují za dosavadní hranice města a nemusí proto nutně docházet ke změnám jejich hranic. Rychleji se rozvíjejí sektory podél hlavních komunikací, proto města postupně dostávají hvězdicovitý tvar.

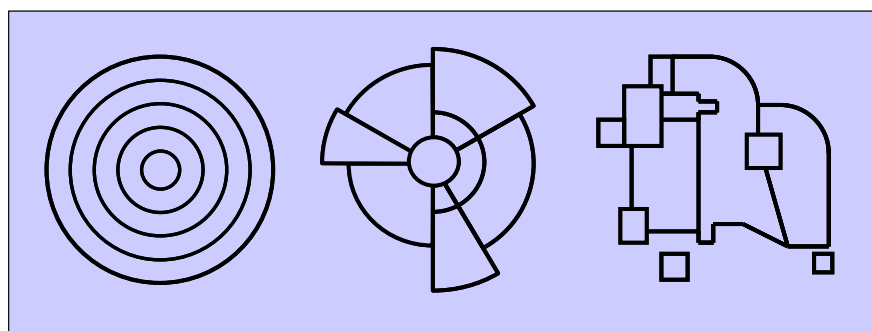
Model mnoha jader

Model mnoha jader vypracovali Chauncy D. Harris a Edward L. Ullman v roce 1945. Podle něj má město funkční strukturu v podobě několika jader, která se v prostoru města vícekrát opakují. Každá zóna zaujímá místo s polohou nejvýhodnější pro tu kterou funkci: city musí být umístěno tak, aby bylo dostupné pro co největší počet obyvatel (zpravidla ve středu), průmyslové zóny se umísťují podél důležitých komunikací, obytné zóny jsou zpravidla umísťovány tak, aby jejich obyvatelé měli snadné spojení jak do centra, tak do průmyslových zón. Vznik mnoha jader je způsoben zejména tím, že:

- některé činnosti vyžadují specifické podmínky (přístav, průmysl)
- některé činnosti se vzájemně přitahují (průmysl a služby)
- některé činnosti se vzájemně vylučují (vyšší standard bydlení a průmysl)
- některé činnosti „si mohou dovolit“ platit vyšší nájemné za prostory než jiné (ty jsou pak vytlačeny z „dražší“ části měst).

Růst města podle tohoto modelu kombinuje sektorový model a model koncentrických zón: některé zóny se rozšiřují za stávající hranice města, zároveň ale dochází i ke změnám hranic mezi zónami a k přestavbě městských čtvrtí podle jejich nové funkce.

Všechny tři modely funkčního uspořádání měst znázorněné na obr. 21. Všechny se vyznačují značnou generalizací, jsou schematizovány a v konkrétních městech jsou výrazně přizpůsobovány místním podmínkám.

Obr. 7 Schematické modely vnitřní struktury města
(model koncentrických zón, sektorový model, model mnoha jader)

Při územním plánování mohou být přístupy k lokalizaci jednotlivých funkcí ve městě různé. Např. v Československu se plánovači městského prostoru řídili tzv. Aténskou chartou, která byla souborem zásad tzv. „moderního urbanismu“. Byla přijata na konferenci CIAM v roce 1933, vydaná Le Corbusierem v roce 1943. **Aténská charta** určovala rozdělení města do monofunkčních zón se čtyřmi základními funkcemi: bydlením, prací, rekreací a je svazující dopravou. Tak vznikla i velká monofunkční panelová sídliště, což samozřejmě časem znamenalo zvýšené nároky na dopravu a narůstající automobilizaci se doprava přetěžuje a zhoršuje ekologickou situaci měst. V současnosti se od monofunkčnosti ustupuje a je snaha lokalizovat v rámci jedné zóny větší množství „přitahujících se“ funkcí. Při suburbánní výstavbě se na toto pravidlo však často zapomíná.

Prostorový růst města (tzv. **urban sprawl**) znamená i změnu lokalizace některých funkcí, např. maloobchod se přesunul z center měst dominantně do velkých nákupních center na okraji měst podél hlavních silničních tahů. Mění se i sociální distribuce obyvatelstva na území města. Např. součástí procesu reurbanizace je i tzv. **gentrifikace**, což je revitalizace degradovaných obytných čtvrtí v městských centrech způsobena příchodem ekonomicky silnějších obyvatel, kde nahrazují starší a chudší obyvatelstvo. Do centra města se tím vrací život a vzniká nová sociální skupina gentrifikantů, neboli yuppies. **Yuppies** jsou většinou mladí a pracovitě úspěšní, často singles nebo nesezdaní, bezdetní, s dlouhou a pružnou pracovní dobou. Kromě toho registrujeme ve městech i **citadelizaci**, kdy se vytváří totálně izolované, uzavřené a chráněné zóny v atraktivním prostředí, kde se soustředí a koncentrují nejbohatší vrstvy (elity?) obyvatelstva. Citadelizaci lze označit za určitou formu gentrifikace, obecně však platí, že citadely mají vyšší standard než gentrifikované čtvrti. Velmi negativním průvodním procesem je **ghettoizace**, tj. vytváření čtvrtí s nízkou sociální a ekonomickou úrovní. Obyvatelstvo je tady často etnický homogenní a tvořeno přistěhovalci – etnickými enklávami. Dochází tím k dlouhodobému vyloučení některých vrstev obyvatel a úpadku bytového fondu. Vznik ghetta je nejčastější ve zdevastovaných oblastech vnitřního města.

Při komplexním zhodnocení je možné konstatovat, že pro současné postindustriální město je typických několik základních charakteristik:

- stagnace růstu obyvatelstva
- vliv globalizace a integrace do mezinárodní dělby práce
- rozvolnění prostorové struktury města s pozvolným nástupem revitalizace center
- decentralizace výroby a obchodu, centralizace služeb, řídicích funkcí a kultury
- sociální polarizace, často prostorově opačná (movitější vrstvy na okrajích)
- koncentrace řídicích funkcí a služeb (finanční, poradenské, reklamní, telekomunikační)
- potlačování správní a politické role ekonomickými faktory

Úkol / Úkol k zamyšlení

Pokud bydlíte ve městě, zamyslete se nad tím, jaké funkce má vaše město. U každé funkce byste měli být schopni uvést příklad zařízení plnících tyto funkce. Která z těchto zařízení jsou městotvorná, městoobslužná nebo zároveň městotvorná i městoobslužná.

Zamyslete se nad funkčním uspořádáním vašeho města, kterému modelu funkčního uspořádání měst se nejvíce podobá?

SHRNUTÍ

Hranice města

- geografická a administrativní hranice města se může lišit
- největší rozdíly jsou ve složitějších sídelních útvarech: aglomerace, konurbace, megalopolis

Funkce měst

- městoobslužné (slouží jen obyvatelům města)
- městotvorné (slouží i lidem ze zázemí města)
- základní funkce jsou: obytná funkce, správní funkce, zdravotní funkce, kulturní funkce, školská funkce, náboženská funkce, obranná funkce, obchodní funkce, dopravní funkce, průmyslová funkce, funkce služeb
- existují města monofunkční a polyfunkční

Prostorové uspořádání měst

- morfologické uspořádání města: výškové a půdorysné (města s nepravidelným půdorysem, města se šachovnicovým půdorysem, města s radiálně-koncentrickým půdorysem, lineární města)
- funkční uspořádání města: model koncentrických zón, sektorový model, model mnoha jader

Kontrolní otázky a úkoly

1. Stručně charakterizujte aglomerace, konurbace resp. megalopole.
2. Které městské funkce mají úředně vymezené území působení?
3. Je pro některé morfologické typy měst vhodnější lokalizace nějakých konkrétních funkcí, zkuste uvést příklady?

Pojmy k zapamatování

Kompaktní město, aglomerace, konurbace, megalopolis, ekumenopolis; městotvorné a městoobslužné funkce města; monofunkční a polyfunkční města, společenské a hospodářské funkce města; morfologická struktura města (vertikální, horizontální), funkční struktura města; gentrifikace, citadelizace, ghettoizace

5 Sídelní systém

Cíl

Po prostudování této kapitoly budete umět:

- Rozlišit a specifikovat prostorové, resp. hierarchické uspořádání sídel
- Identifikovat a popsat zázemí sídel, zákonitosti a důvody jeho vymezení
- Vysvětlit zákonitosti regionálního a sídelního systému pomocí některých obecně akceptovaných teorií

Doba potřebná k prostudování kapitoly: **60 minut**.

Průvodce studiem

Až dosud jsme zase zabývali sídly jako izolovanými jevy. Ve skutečnosti jsou mezi nimi velmi složité vztahy a jsou součástí jednotně fungujícího systému. Jeho stručná charakteristika je obsahem této kapitoly. Její zvládnutí vyžaduje jistou míru prostorové představivosti a částečně i abstraktního logického myšlení. Při studiu sídelního systému ve skutečnosti vlastně pozvolně přecházíme do geografie regionální.

5.1 Město a zázemí

Žádné sídlo (město ani venkovské sídlo) nemůže existovat osamoceně bez vztahů (např. přesunů osob, zboží, energie) se svým okolím a s ostatními sídly. Naopak: každé město i vesnice má hluboké vztahy a vazby se svým okolím, s oblastí, ve které leží a také s ostatními městy a vesnicemi regionu nebo státu. Z toho důvodu nemůžeme zkoumat sídla jako osamocené a izolované jevy, ale jako součást určitého **systému sídel**.

V rámci výzkumu sídelních systémů se nejčastěji zkoumá:

- vztah města k jeho zázemí
- vlastnosti sítě sídel (sídelní hierarchie, tj. rozdílný význam sídel v sídelním systému, prostorové uspořádání sídel)

Jak jsme již uvedli, existuje mezi městy a jejich okolím neustálá výměna obyvatel, zboží, informací i energií. Město své okolí ovlivňuje, na druhé straně je ale samo ovlivňováno vlastnostmi svého okolí. Vazby mezi městem a jeho okolím mohou být různě silné a mění se v čase v závislosti na velikosti sídla i způsobu dopravy.

Tyto vztahy jsou vždy oboustranné:

- **venkovské okolí pro město** zajišťuje (do určité míry) zásobování městského obyvatelstva, dává městu k dispozici své pracovní síly, přispívá stěhováním svého obyvatelstva k růstu města a poskytuje městskému obyvatelstvu plochy pro odpočinek a rekreaci; někdy je i část průmyslu města závislá na surovinách dodávaných z nejbližšího okolí

Výzkum sídelního systému

- **město pro své venkovské okolí** je centrem, v němž si obyvatelstvo okolních sídel obstarává nákupy, zajišťuje si další různorodé služby (dojíždka do škol, do zdravotnických zařízení a podobně) a využívá nabídky pracovních příležitostí

Zázemí města

Tak se kolem každého města vytváří oblast ovlivněná městem, pro kterou se užívá v geografii většinou označení **zázemí města**. Ve vztazích k městu jsou přirozeně všechna sídla ležící v jeho zázemí.

Podle intenzity vzájemných vztahů mezi městem a sídly v zázemí můžeme rozčlenit zázemí na několik zón, nejčastěji se používá členění na zázemí převážně tíhnoucí k danému městu a zázemí volně spojené s městem:

- **zázemí převážně tíhnoucí k městu** tvoří všechna sídla, pro něž je toto město hlavním střediskem
- **zázemí volně spojené s městem** tvoří sídla, která mají vedle vztahů k danému městu stejně nebo více intenzivní vztahy k jinému nebo jiným městům

Sféra vlivu města

Formování zázemí města je výsledkem vzájemného spolupůsobení těch zařízení, která se podílejí na městotvorných funkcích města. Každé z těchto zařízení vytváří určitou oblast svojí působnosti, takzvanou **sféru vlivu**.

Sféry vlivu jednotlivých zařízení se značně liší průběhem své hranice i svým rozsahem. Velikost určité sféry vlivu závisí na typu zařízení, např. základní škola nebo lékárna mají menší sféru vlivu než střední škola, nemocnice či okresní úřad.

Vymezení sfér vlivu je poměrně snadné u zařízení, která mají úředně vymezenou oblast působení (např. sférou vlivu úřadu města jsou všechna sídla ležící v administrativních hranicích města, sférou vlivu okresního úřadu je území okresu apod.). Snadno lze vytýčit i sféry vlivu často využívaných zařízení (obchodní domy, kina, diskotéky apod.), naopak obtížné je určování sfér vlivu nepravidelně a méně často využívaných zařízení (divadla, prodejny speciálního zboží).

Při **vymezení zázemí měst** se vzájemně kombinují sféry vlivu různých městotvorných zařízení. Nejčastěji se hodnotí:

- **dopravní sféra města** (oblast, ze které je město dopravně dostupnější než jiná města)
- **administrativní sféra města** (obvody administrativních zařízení, která mají sídlo ve městě)
- **obchodní sféra města** (oblast, ze které dojíždějí obyvatelé do města nakupovat)
- **sféra vlivu školských a zdravotnických zařízení**
- **sféra dojížděky za prací** (oblast, ze které do města dojíždějí obyvatelé zázemí pracovat)

Na základě zhodnocení průběhu hranic jednotlivých sfér vlivu a posouzení vzájemné shody nebo rozdílu jsou následně vymezeny hranice zázemí a je provedeno jeho rozdělení do zón různé intenzity.

V některých případech, především při pokusech o vymezení zázemí většího počtu měst určité oblasti, může být vybrána jen jedna dostatečně reprezentativní sféra vlivu (např. převládající frekvence autobusové dopravy, převažující dojíždka do zaměstnání), na jejímž základě jsou vymezeny hranice zázemí všech center.

Samostatnou problematikou vymezení sfér vlivu center jsou regionalizační úlohy. Výsledkem je **regionalizace** území, tj. celé původní území se rozdělí mezi sféry vlivu jednotlivých center, přičemž každá část území musí být zařazena k spádovému území nějakého centra (kam spáduje) a žádné sféry vlivu center se nemůžou překrývat. Regionalizací potom dostáváme rozdělení nějaké územní jednotky na menší územní jednotky (např. krajů na okresy). Regionalizační postup může být i opačný, tj. spájením menších územních jednotek do větších územních jednotek.

Regionalizace

5.1.1 Hierarchie sídel

Města se liší nejen svou polohou, velikostí, ale i velikostí zázemí a významem v sídelním systému. Rozdílný význam sídel (hierarchie sídel) se projevuje zejména odlišnostmi v jejich funkcích. V rozmístění sídel v prostoru i v jejich hierarchických vztazích existují jisté zákonitosti, které se snaží vysvětlit různé geografické teorie. Blíže se seznámíme pouze s nejnámějšími a nejrespektovanějšími z nich.

Zipfovo pravidlo pořadí – velikost

G. K. Zipf v roce 1941 zkoumal statistické zákonitosti velikostního pořadí měst v jednotlivých státech a všiml si, že pokud má nejlidnatější město např. milion obyvatel, má druhé v pořadí zhruba polovinu obyvatel (500 tis.), třetí třetinu atd., tedy že velikost sídla odpovídá velikosti největšího města dělené pořadím. Znamená to, že by mohl platit vztah:

Zipfovo pravidlo velikostního pořadí

$$P_n = \frac{P_1}{n},$$

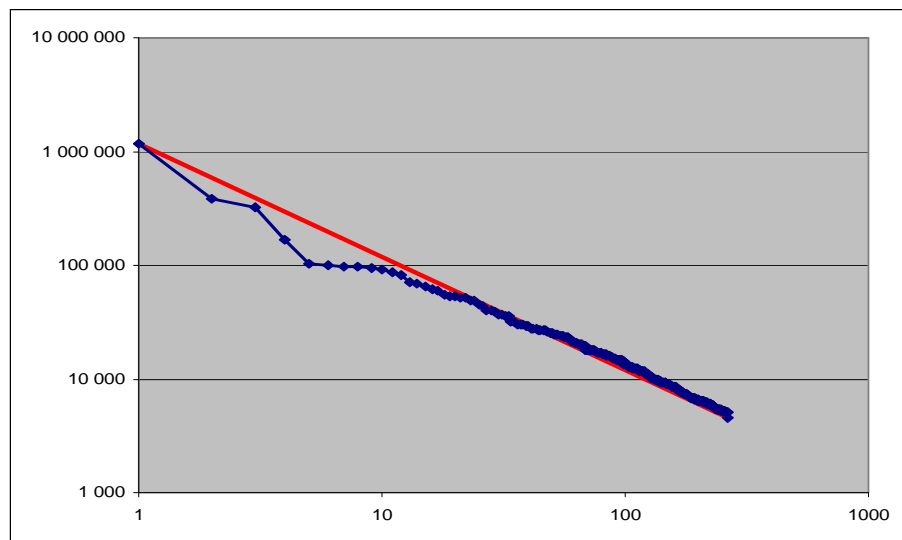
kde P_1 je počet obyvatel největšího města, P_n je počet obyvatel n -tého největšího města a n je pořadí tohoto města podle počtu obyvatel. Při ověřování tohoto pravidla se zjistilo, že v řadě zemí je splněno, v některých státech ale nacházíme odlišné příklady. Srovnání skutečných velikostních poměrů měst seřazených do řady podle klesajícího počtu obyvatel s ideální Zipfovou řadou umožňuje zjistit zvláštnosti konkrétního systému měst zkoumané oblasti nebo státu.

Podle vztahu teoretických a reálných velikostí měst mohou nastat tři rozdílné případy:

- skutečné velikosti měst odpovídají „teoretickým“, v tomto případě se pokládá systém měst za vyvážený
- neproporcionálně vysoký je podíl obyvatelstva v největším městě; takové systémy mají např. Maďarsko nebo Rakousko (v obou případech je odchylka od Zipfova pravidla způsobena tím, že Vídeň a Budapešť byly původně hlavními městy podstatně větších státních útvarů, než dnes, že tedy byly připraveny o část svého přirozeného zázemí)

- nízká koncentrace obyvatel v nejlidnatějším městě, to ukazuje na území, která mají větší počet jader růstu, např. vznikla spojením několika dříve oddělených území (např. dnešní Polsko)

Při grafickém znázornění je na x-ové ose pořadí města a na y-ové ose počet obyvatel. Obě osy by měly mít logaritmické měřítko, v tom případě bude mít teoretická křivka průběh rovné čáry (úsečky). Zipfova křivka pro Českou republiku je znázorněna na obr. 22. Je z něho zřejmé, že velikostní struktura sídel v generalizované podobě odpovídá Zipfově teorii. Výraznější rozdíl je v pořadí mezi 4. – 10. místem. Tady se reálná křivka dostává výrazněji pod křivku teoretickou. V praxi to znamená, že v České republice absentují města velikostní kategorie 100 000 – 300 000 obyvatel.

Obr. 8 Zipfova křivka pro Českou republiku

5.1.2 Prostorové rozložení sídel

Teorie centrálních míst

Prostorové rozložení sídel se zpravidla nezkoumá samostatně ale v souvislosti s hierarchickým uspořádáním sídel. To je případ i **teorie centrálních míst**, kterou vypracoval v polovině 30. let 20. století německý geograf **Walter Christaller**. Při svých úvahách vyšel z předpokladu, že rozložení sídel v krajině není nahodilé, ale řídí se určitými pravidly. Zákonitosti tohoto rozložení hledal hlavně v ekonomických teoriích, protože sídla chápal především jako ekonomicko-geografické jevy.

Podle Christallera je základní formou uspořádání organické (ale zčásti i neorganické) hmoty centrální uspořádání, ve kterém centrum má funkci jádra pro hmotné i nehmotné jevy, které ho obklopují. Centrální uspořádání existuje i v různých oblastech společensko-ekonomického života, lze jej tedy aplikovat i pro systém měst. Město tvoří centrum pro své zázemí, je tedy střediskem určitého prostoru, jeho **centrálním místem**. V centrálním místě jsou poskytovány služby pro obyvatele okolních sídel, všechna centrální místa ale nejsou rovnocenná. Odlišují se nejen množstvím „centrálních“ funkcí, ale i velikostí oblasti, nad kterou svůj vliv uplatňují. Centrální místa, která mají větší vliv, jsou centra vyššího řádu, menší vliv mají centra nižšího řádu.

V další části své teorie se Christaller zabýval rozložením center stejného řádu v prostoru a snažil se najít jejich optimální prostorové uspořádání. Předpokládal, že jsou-li spotřebitelé rovnoměrně rozmístěni v rovině a mohou-li se pohybovat všemi směry, má „ideální“ tržní oblast prodeje určitého zboží (tj. oblast, ze které budou lidé dané zboží nakupovat) tvar kruhu.

Horní hranicí velikosti tržní oblasti je vzdálenost, ze které už nebude výhodné nakupovat dané zboží v uvedeném obchodě, protože budou náklady na dopravu příliš velké (lidé si pak obstarají zboží v jiném obchodě s výhodnější polohou, nebo je prostě nekoupí vůbec). Vedle toho ale existuje i dolní hranice tržní oblasti: oblast musí zahrnout alespoň tolik lidí, aby poskytovaná služba (prodej zboží) byla pro podnikatele rentabilní. Skutečné hranice tržní oblasti přitom leží někde mezi horní a dolní hranicí.

Předpokládáme-li, že se obchodníci chovají racionálně, budou se snažit obsloužit co největší území, tj. dosáhnout stavu, kdy se skutečné hranice tržní oblasti zboží shodují s teoretickou horní hranicí a kdy jim na „jejich území“ nikdo nekonkuruje. Takového stavu ale nelze dosáhnout, protože kruhy nemůžeme zaplnit celou plochu a některé oblasti by tak zůstaly neobsluhované. Proto se musí tržní oblasti jednotlivých center zčásti překrývat. Nejmenšího překrytí se dosáhne, uspořádají-li se centra do stejných vzdáleností od sebe do trojúhelníkové sítě. V překrývajících se částech tržních území se spotřebitelé budou orientovat na to centrum, které je jim bližší (budou se snažit minimalizovat náklady na dopravu), proto se oblasti překrývání rozpůlí a tržní území jednotlivých center dostanou tvar pravidelného šestiúhelníka. V idealizovaných podmínkách bude každý z obchodníků obsluhovat území stejného tvaru a velikosti, všichni budou mít stejný zisk a nebudou si navzájem konkurovat.

Protože funkci centrálních míst vytvářejí hlavně služby a obchod, předpokládal Christaller, že centrální místa mají v krajině podobné uspořádání, jako ideální tržní oblasti. **Centrální místa stejného řádu** jsou podle této teorie stejně vzdálena od šesti dalších centrálních míst stejného řádu, mají přibližně stejnou velikost a obsluhují přibližně stejně velké oblasti, které mají tvar rovnostranného šestiúhelníka.

Centra nižšího řádu budou ležet vždy uprostřed mezi třemi sousedními centry vyššího řádu v bodech, kde se stýkají jejich zázemí. Každé centrum vyššího řádu bude zahrnovat všechny funkce center nižších úrovní.

Tento způsob umisťování center nižšího řádu mezi centra vyššího se opírá o tzv. **tržní princip** (tj. o distribuci služeb nebo zboží). Protože zázemí centrálních míst nižšího řádu bude mít 3krát menší plochu, než zázemí míst vyššího řádu, byl tento systém umístění nazván **K = 3 síť**.

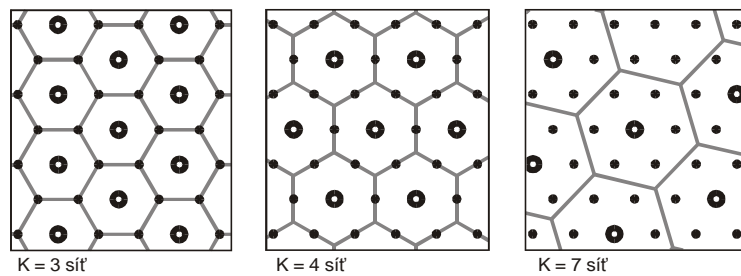
Tržní princip

Vedle tržního principu navrhl Christaller i dva alternativní přístupy k umístění center nižšího řádu:

- **dopravní princip**, podle kterého při umisťování center nižšího řádu bude upřednostňována poloha na dopravních spojnicích stávajících center, a proto vzniknou centra nižšího řádu vždy uprostřed mezi dvěma sousedními centry (pak **K = 4 síť**)
- **administrativní princip**, podle kterého budou vytvářena centra nižšího stupně tak, aby celé jejich zázemí leželo v zázemí centra vyššího řádu – jak je to obvyklé např. v členění státu na kraje, okresy a obce (pak **K = 7 síť**)

Dopravní princip

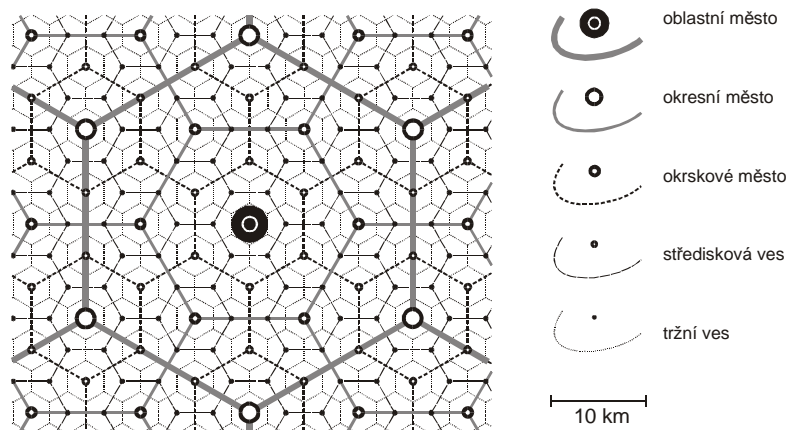
Administrativní princip

Obr. 9 Christallerova teorie centrálních míst (tržní, dopravní a administrativní princip)

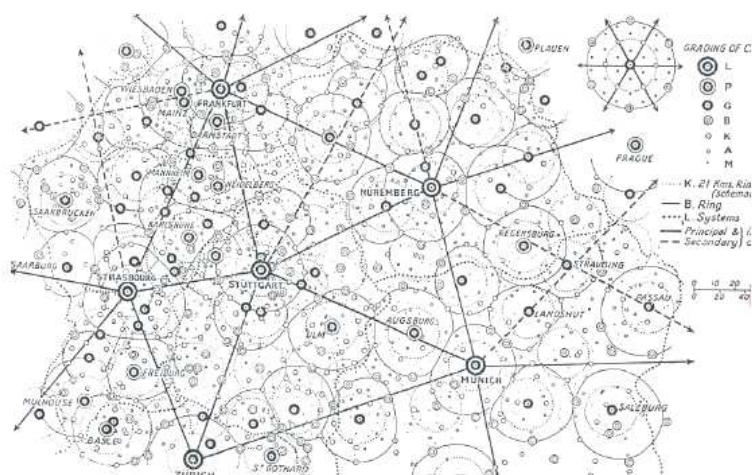
Jestliže bychom postup z předchozí kapitoly opakovali podruhé, potřetí atd., vedlo by to k vytvoření několika úrovní center, přičemž každé z center nižšího řádu je umístěno ve středu mezi centry vyššího řádu. Přitom centra vyššího řádu budou mít zároveň i funkce všech center nižšího řádu. **Tuto skutečnost označujeme jako hierarchii centrálních míst.**

Christaller prováděl své výzkumy v jižním Německu, pro něž vymezil celkem 7 hierarchických úrovní centrálních míst (tj. celkem 8 hierarchických úrovní sídel, protože nejmenší sídla centrálními místy nejsou). Hierarchicky nejvyšší bylo hlavní město, kterému jsou podřízena 2 provinční města, 6 oblastních měst, 18 okresních měst, 54 okrskových měst, 162 střediskových vsí a 486 tržních vsí. Se snižováním hierarchické úrovně sídel se zmenšuje rozloha zázemí, počet obyvatel i počet poskytovaných služeb a druhů zboží.

Obr. 10 Christallerova teorie centrálních míst (hierarchie)

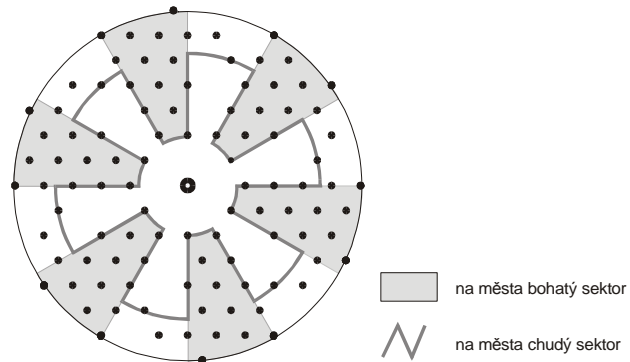
Obr. 11 Christallerova teorie centrálních míst (reálné zkoumané území)

Na Christalletovu teorii centrálních míst navázal **A. Lösch**, který vyvinul odlišný obraz lokalizace. Přijal myšlenku o šestiúhelníkových zázemích jednotlivých center, ale na rozdíl od Christallera, který vycházel ze středisek nejvyššího řádu a odvozoval polohu center nižšího řádu, Lösch se zabýval otázkou, kam se v síti středisek nižšího řádu umístí prodej zboží nebo služeb vyššího řádu. Došel k závěru, že prodejci zboží, jehož tržní oblast bude v rozsahu od plochy základního šestiúhelníku po jeho trojnásobek budou umisťovat své prodejny v síti typu $K = 3$, zatímco prodejci zboží s tržní oblastí o rozloze od trojnásobku do čtyřnásobku základní plochy v sítích typu $K = 4$ atd. (vymezil sítě typu $K = 7, 9, 12, 13, 16, 19, 21, 25...$).

Centra těchto různých sítí ale nejsou přirozeně vždy ve stejném místě a proto se funkce jednotlivých center odlišují (přesněji řečeno: elementární zboží každodenní potřeby je poskytováno ve všech centrech, specializované zboží s větší tržní oblastí ale nikoliv a neplatí, že sídlo, které poskytuje zboží s tržní oblastí určité velikosti, poskytuje také všechny druhy zboží s menší tržní oblastí).

Löschova teorie

Překrytím různých K sítí se vytvoří tzv. **ekonomická krajina**: kolem centra se vytváří po 30° se střídající sektory s výraznou specializací a sektory s malou aktivitou.

Obr. 12 Löschova ekonomická krajina

Zatímco Christallerova hierarchie více odpovídá maloobchodu a službám v terciálním sektoru, Löschova ekonomická krajina lépe charakterizuje rozmístění průmyslu v jeho pozdějším, tržním stádiu (zjednodušeně řečeno: je-li v nějakém městě továrna na televizory, ještě v něm nemusí být cukrovar – jestliže ale v nějakém městě prodávají televizory, téměř jistě tam budete i obchod prodávající cukr).

Úkol / Úkol k zamyšlení

Zamyslete se nad sférami vlivu různých zařízení umístěných v sídle, ve kterém žijete. Které z nich překračují sféru vlivu hranice sídla, které má největší sféru vlivu?

Zamyslete se nad postavením vašeho bydliště v hierarchickém systému sídel, pod které sídlo vyššího řádu spadá (nebydlíte-li v Praze)?

SHRNUTÍ

Sféra vlivu

- oblast působení jednotlivých zařízení umístěných ve městě

Zázemí města

- oblast ovlivněná městem
- člení se na zázemí převážně tíhnoucí k městu a zázemí volně spojené s městem
- zázemí města se vymezuje podle sfér vlivu městotvorných zařízení

Regionalizace

- rozdělení regionů na menší územní jednotky (nebo naopak spájení menších územních jednotek do větších)

Hierarchie sídel

- odstupňování velikosti, vlivu a významu sídel
- Zipfovo pravidlo (velikost sídla odpovídá velikosti největšího města dělené pořadí)

Prostorové rozložení sídel

- Christallerova teorie centrálních míst (města jsou centrálními místy pro své zázemí, jejich vliv je odstupňován podle jejich řádu – centrální místa vyššího řádu mají větší zázemí a větší vliv; centrální místa stejného řádu jsou umístěna v trojúhelníkové síti, mají přibližně stejnou velikost a obsluhují přibližně stejně velké oblasti, které mají tvar rovnostranného šestiúhelníka; centra nižšího řádu leží vždy uprostřed mezi třemi sousedními centry vyššího řádu; každé centrum vyššího řádu je zároveň centrem všech nižších řádů)
- Löschova ekonomická krajina (funkce jednotlivých center se liší; kolem centra se střídající sektory s výraznou specializací a sektory s malou aktivitou)

Kontrolní otázky a úkoly

1. Co je zázemí města, jak se liší od sféry vlivu městských zařízení?
2. Čím se liší Löschův model usprádaní centrálních míst od Christallerova modelu?
3. Proč skutečné rozložení měst v krajině není tak pravidelné jako v modelech?

Pojmy k zapamatování

Zázemí města, sféra vlivu, regionalizace, prostorové rozložení sídel, hierarchie sídel, pravidlo pořadí – velikost, teorie centrálních míst, ekonomická krajina

Závěr

Milí studenti, jak již bylo zmíněno v úvodu, používali jste text určený studentům připravovaného kombinovaného studia studijního oboru Geografie. Cílem jeho ověření ve výuce bylo – kromě vlastního předávání nových informací – také identifikovat místa obtížně srozumitelná, nepřehledná, případně upozornit na překlepy, typografické i věcné chyby. Děkujeme Vám, že pečlivým vyplněním závěrečného hodnotícího dotazníku přispějete ke zdokonalení tohoto textu a tím i k efektivnějšímu studiu Vašich budoucích kolegů.

Použité zdroje

- Autor, A. (2011) *Název knihy*. Místo vydání: Vydavatelství.
- Autor, B. (2011) *Název článku. Název časopisu a číslování (ročník, číslo, strany)*.
- Autor, C. (2011) *Název článku. IN Autor, D. Název sborníku*. Místo vydání: Vydavatel. Strany.
- Autor, D. (2012) *Název textu (on-line)*. Cit. 2012-02-14. Dostupné z: <<http://www.stranka.cz>>
- Bašovský, O., Mládek, J.: *Geografia obyvatelstva a sídel*. Univerzita Komenského, Bratislava, 1989.
- Beaujeu-Garnier, J. - Chabot, G.: *Traité de géographie urbaine*. Paris, 1963
- Berry, B. J. L.: *Geografie tržních středisek a maloobchodní sítě*. Výzkumný ústav výstavby a architektury, Praha, 1971.
- Burne, L., Simmons, J.: *Systems of Cities*. Oxford University Press, New York, 1978.
- Carter, H.: *The Study of Urban Geography*. Edward Arnold, London, 1981.
- Čelechovský, G., Šipler, V.: *Města jako systémy*. Academia, Praha, 1983.
- Drucker, P. F. *Věk diskontinuity. Obraz měnící se společnosti*. Management Press. Praha. 1994
- Halík, P., Kratochvíl, P., Nový, O.: *Architektura a město*. Academia, Praha, 1996.
- Hall, P.: *Cities of Tomorrow*. Blackwell Publishers, Oxford, 2001.
- Herbert, D. T., Thomas, C. J.: *Urban Geography: A First Approach*. John Wiley and Sons, Chichester, New York, Brisbane, Toronto, Singapore, 1982.
- Hrala, V., Kašpar, V., Vitvarová, I. *Geografie světového hospodářství. Vybrané kapitoly*. Vysoká škola ekonomická. Praha. 1995
- Chalupa, P. *Geografie obyvatelstva*. Univerzita J. E. Purkyně. Brno. 1984.
- Chalupa, P., Tarabová, Z.: *Základy geografie obyvatelstva, demografie a geografie sídel*. SPN, Praha, 1983.
- Christaller, W.: *Die zentralen Orte in Süddeutschland*. Jena, 1933.
- Jehlička, P., Tomeš, J., Daněk, P. *Stát, prostor, politika. Vybrané otázky z politické geografie*. Přírodovědecká fakulta UK. Praha. 2000
- Johnston, R. J. ed.: *The Dictionary of Human Geography*. Blackwell Publishers, Oxford, 1994.
- Láznička, Z.: *Typy venkovského osídlení v Československu*. ČSAV, Brno, 1956.
- Láznička, Z.: *Typy venkovského osídlení na Moravě*. Česká společnost zeměpisná, Brno, 1946.
- Máčel, O.: *Základní problematika urbanistické struktury vesnice v Čechách a na Moravě*. Výzkumný ústav výstavby a architektury, Brno, 1954.
- Maik, W.: *Podstawy geografii miast*. Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń, 1992.

- Malikowski, M., Solecki, S. ed.: Społeczeństwo i przestrzeń zurbanizowana. Teskty źródłowe. Wydawnictwo Wyższej szkoły pedagogicznej, Rzeszów, 1999.
- Maryáš, J., Vystoupil, J. a kol. Ekonomická geografie I. Masarykova univerzita v Brně. Ekonomicko-správní fakulta. Brno. 2001.
- Matlovič, R.: Geografia priestorovej štruktúry mesta Prešov. Katedra geografie a geoekológie FHPV PU, Prešov, 1998.
- Matlovic, R. Religiózna geographia. Prešov. 1993
- Mládek J.: Demografie (nejen) pro demografy, Sociologické nakladatelství, Praha 1998
- Murphy, R. F. Úvod do kulturní a sociální antropologie. Sociologické nakladatelství. Praha 1998.
- Nový, O.: Velkoměsto včera, dnes a zítra. Horizont, Praha, 1978.
- OECD in Figures. Statistics on the member countries. 2011.
- Roubíček, V. Úvod do demografie. Codex Bohemia. Praha. 1997.
- Smailes, A.: The Geography of Towns. London, 1966.
- Sýkora, L. ed: Teoretické přístupy a vybrané problémy v současné geografii. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha, 1993.
- Štampach, O. I. Náboženství v dialogu. Kritické studie na pomezí religionistiky a teologie. Praha. Portál, 1998.
- Vallin, J. Světové obyvatelstvo. Academia. Praha. 1992.
- Votrubec, C.: Lidská sídla, jejich typy a rozmístění ve světě. Academia, Praha, 1980.
- Votrubec, C.: Praha. Zeměpis velkoměsta. SPN, Praha, 1965.
- Watson, S., Gibson, K. (1994): Postmodern Cities and Spaces. Blackwell, Oxford, 1994.
- Whitehand, J. W. R., Larkham, P. J. eds.: Urban Landscapes: International Perspectives. Routledge, London - New York, 1992.
- Wokoun, R.: Teoretické a metodologické problémy výzkumu městských aglomerací. UJEP, Brno, 1987.
- Wokoun, R. Socioekonomická geografie. Vysoká škola ekonomická. Praha. 1994.
- Zemko, J.: Územný a sociálny rozvoj sídel. Veda, Bratislava, 1984.
- Zibrin, P.: Vnımanie urbanistického priestoru. Vydavateľstvo technickej a ekonomickej literatúry, Bratislava, 1988.
- Zipf, G. K.: National Unity and Disunity. The Principia Press, Bloomington, 1941.

Profil autora

doc. RNDr. Marián Halás, Ph.D.

Marián Halás se narodil v roce 1973 ve Skalici (Slovensko). Pracuje na Katedře geografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, kde vyučuje mimo jiné předměty *Základy humánní geografie, Regiony a geografická regionalizace, Prostorové interakce a deformace, Municipální ekonomie a municipální politika a jiné*. Ve své vědecké činnosti se dlouhodobě zabývá *prostorovými interakcemi a prostorovým uspořádáním společnosti, konkrétně např. výzkumem příhraničních a periferních regionů, resp. možnostmi využití poznatků z jiných vědných disciplín v sociálních vědách*.

RNDr. Miloš Fňukal, Ph.D.

Miloš Fňukal je odborným asistentem na katedře geografie Univerzity Palackého v Olomouci

RNDr. Šárka Brychtová, Ph.D.

Šárka Brychtová je odborná asistentka Ústavu správních a sociálních věd Fakulty ekonomicko-správní Univerzity Pardubice